

IX. Yüzyıl Abbâsî Dönemi Hanedan Üyesi Mûsikîşinasların Kitâbü'l-Egânî'deki Anlatımları

SEMA DİNÇ¹ RECEP GÜN²

¹ Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk Din Müsikîsi Anabilim Dalı,
Çorum, Türkiye semadinc@hitit.edu.tr

² Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Sanatları Tarihi
Anabim Dalı, Samsun, Türkiye, rgun@omu.edu.tr

Geliş Tarihi / Received Date : 29.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted Date : 27.11.2020
Yayın Tarihi / Published Date : 31.12.2020

Atıf/ Cite as

Dinç, Sema-Gün Recap. "IX. Yüzyıl Abbâsî Dönemi Hanedan Üyesi Mûsikîşinasların Kitâbü'l-Egânî'deki Anlatımları". *İstem*, 18/36 (2020): 361-388.
<https://doi.org/10.31591/istem.848758>

Öz

İslâm'ın ilk yıllarından bugüne fitrî bir olgusalılık taşıyan mûsikî sanatı, hayatın tüm mecralarında varlığını göstermiştir. Râşid halifelerle beraber İslam Devleti sınırlarını genişletmiş, yeni kültürlerle tanışılmış ve ictimâî hayatta ilmî faaliyetler artmıştır. Mûsikî sanatı da ilk halifelerle birlikte ibtidâî olarak icra edilmekten ziyade bahsettığımız vesilelerle profesyonelliğe doğru evrilmeye başlamıştır. Emevîler döneminde bir sanat dalı olarak beliren ve devlet erkânı tarafından da ilgi gören ve dahi himaye edilen bir uğraşı halini almıştır. Ancak, Abbâsî devletin geniş kapsamlı kültürel faaliyetleri ile birlikte mûsikî sanatı, ilimler sınıflandırmasında yer almış ve bu sanatın kâideleri belirlenerek nazariyesi oluşturulmaya başlanmıştır. Mûsikîşinaslık ise bir meslek olarak kabul edilmiş, mûsikî icracıları bu manada yaşam sürdürme kaygısı duymadan sanatını geliştirmeye teşvik edilmiştir. Abbasi döneminde önemli oranda gelişme gösteren mûsikî sanatı, devletin halifeleri ve halife çocukları tarafından da ilgi görmüştür. Hükmi ve siyasi bazı engellerin hanedan üyeleri üzerinde etkisi görülmüş olsa da, mûsikîye olan kabiliyetleri, onların bu sanatta faaliyet göstermelerine mani olamamıştır. IX. yüzyıldan günümüze ulaşan eserlerin en önemlilerinden kabul edilen *Kitâbü'l-Egânî* bağlamında ve tarihsel müzikoloji yöntemi kullanılarak ilk dönem Abbâsî hanedan üyelerinin mûsikî yaşantılarına, icra hayatlarına ve bestekârlıklarına dair rivayetlere yer verilecek olan bu çalışmada, 12 mûsikîşinas/bestekâr hanedan üyesi konu edinecektir. Yine kaynak tarama yönteminin de temel alındığı bu makalede, *Kitâbü'l-Egânî*'de yer alan bu isimlerin örnek birer bestesinin güfteleri, usulü ve eserle ilgili var olan diğer bilgilere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Din Müsikîsi, Kitâbü'l-Egânî, Abbâsî Dönemi, Bestekârlık, İbrahim b. el-Mehdi.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

Abstract***The Expressions of the Musicians of the 9th Century Abbasid Period House in the Kitâb al-Agânî***

The art of music, which has an inherent reality since the first years of Islam, has shown its presence in all areas of life. In the period of the Caliphs of Rashid' reign, the boundaries of the Islamic State expanded, new cultures were met with and scientific activities increased in the social life. While the art of music was performed primitively with the first caliphs, it started to evolve towards professionalism with the aforementioned developments. The Music emerged as a branch of art during the Umayyad period, attracted attention by state officials and became a protected. However, with the extensive cultural activities of the Abbasid state, the art of music was included in the classification of sciences and the rules of this art were determined and the theory started to be formed. Music-lover was accepted as a occupation, and music performers were encouraged to develop their art without worrying about living. The art of music, which developed significantly during the Abbasid period, was also attracted by the caliphs of the state and their children. Even though some legal and political obstacles had an effect on the members of the dynasty, their skills in this art did not prevent them from operating in this art. In the context of Kitâb al-Agânî, which is considered one of the most important works from the 9th century to the present day, and using the historical musicology method, in this paper, which will include rumors about the musical life, performance and composition of the first period members of the Abbasid dynasty, twelve music-lovers / composers will be the subject of the house. Also, which is also based on the source scanning method, in this paper, the lyrics, rhythms of their composition and other information about the book will be given.

Keywords: Turkish Religious Music, Kitâb al-Agânî, Abbasid Period, Composition, Ibrahim b. al-Mahdî.

Giriş

Abbâsî devletinin iktidar olduğu süreçte içtimai hayatta fikrî, kültürel ve maddî alanda büyük bir ilerleme kat edilmiştir. İlim merkezleri yine bu devletin büyük şehirlerinde oluşum göstermiştir. Aynı zamanda bu dönem, Arap dili ve tercüme faaliyetleri sayesinde siyasi sahada bir gerileme söz konusu olsa da kültürel anlamda bir dönüşüme sahne olmuştur.¹ Mûsikî ilmini de zirveye taşıyan tüm bu gelişmeler Abbâsî dönemini mûsikî sahasında İslam Tarihinde çok önemli bir noktaya yerleştirmiştir.

Mûsikînin ilimler kategorisine alındığı, mûsikî tarihi açısından nazârî ve amelî mûsikînin kurallarının konulduğu ve ilmî yapısının oluşmaya başladığı Abbâsî dönemi incelendiğinde; bu sanatın hem saray içerisinde hem de halk arasında oldukça yaygın olarak faaliyet alanı bulduğunu söyleyebiliriz. Emevî devleti döneminde saray halkının koruması altında, hanedanın arzu ve beğenilerine istinaden ve millî ögeler taşıyarak şekillenen,² aynı zamanda icrâ mahalli toplum olan mûsikî, Abbâsî döneminde yine sarayın hamiliğinde ancak ilmî bir kabulde araştırma sahasına dâhil edilmiştir.

Emevî saraylarındaki mûsikî faaliyetlerinin işret meclisleriyle iç içe oluşu, halk nezdinde saray hayatına karşı dinî anlamda bir takım olumsuz yargıların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Halkın dinî hassasiyetlerden uzak yaşayan hanedanlık imajına maruz kalmak istemeyen halife ve emirler zaman zaman

¹ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi (4) Abbasiler Dönemi* (İstanbul: Ensar Vakfı Yayınları, 2011), 39-40.

² Henry George Farmer, *A History of Arabian Music: to the XIIIth century* (Londra: Luzac & Co., 1929), 71.

mûsikîye tepkili görünme çabası içinde de olmuşlardır.³ Abbâsî devletinin kuruluşunda da Emevîler'e karşı kullanılmış olan en önemli söylev, mûsikî konusundaki düşkünlük sebebiyle halifelerin kâfir ilan edilmesi yahut günahkâr aile portesi çizmiş olmaları üzerine geliştirilmiştir.⁴ Tüm bu olumsuz durumlara rağmen Abbâsî devrinde, Emevîlerin oluşturduğu mûsikî altyapısı üzerine ilmî faaliyetlerin inşa edildiğini ve bu sanatın toplumsal hayatla beraber saray yaşamında da yaygınlaşarak korunduğunu görmekteyiz.

Ne var ki böylesi ilmî çalışmaların yapıldığı Abbâsî dönemine ait mûsikî faaliyetlerini konu edinen çok fazla kaynak bulunmamaktadır. Bu çalışmada da, dönemin önemli biyografik kaynağı olan ve Ebu'l-Ferec el-İsfahânî tarafından kaleme alınan *Kitâbü'l-Egânî* isimli eserden yararlanılarak Abbâsî dönemi halifelerinin ve hanedan üyelerinin mûsikî noktasındaki yetenekleri, ilgileri, besteleri ve faaliyetlerinden bahsedilecek ve aktarılan rivayetlerden yola çıkılarak mûsikîyle ilgili olaylara yer verilecektir. Şu husus özellikle belirtilmelidir ki; Abbâsî dönemi halifeleri ve hanedan üyelerinin tamamına yer vermek mümkün olmadığı gibi, *el-Egânî*'de geçen tüm anlatılara da bu küçük hacimli çalışmada değinmek imkân dâhilinde olmayacaktır. Özellikle ilk dönem Abbâsî halifelerine ve onların çocuklarına yer veren *el-Egânî*, bu konuda ilim dünyasına nazarî ve amelî anlamda çok fazla materyal sunamasa da, döneme ait birçok yaşanmışlığı günümüze miras bırakmıştır.

1) Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (öl. 356/967) ve *Kitâbü'l-Egânî* isimli Eseri

Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, kendisine verilen İsfahânî nisbesinin aksine büyük olasılıkla Bağdat doğumludur. Mûsikî ve şiir kültürünü Bağdat doğumlu olması ve nüfuzu olan bir aileye mensup olması dolayısıyla edinmiş olma olasılığını artırmaktadır.

Öğrenimini tamamlamak için Küfe'ye giderek dönemin önemli ulemasından akfî ve naklî ilimleri öğrenmiştir. Özellikle dil bilimi, edebiyat, şiir, tarih ve mûsikî gibi ilimlerde derinleşmiştir.⁵ Tanınmış muhaddisler, şairler ve edipler yetiştirmiştir. Espritüel karakteri, nesep ve ahbarla alakalı engin bilgisi, edebî ve lugavî yeteneği sayesinde birçok âlimle sohbet meclislerinde bir arada bulunmuştur.⁶ Bununla birlikte, İsfahânî çok alkol tüketen ve mûsikî ile ilgisinden dolayı da işret meclislerinde bulunması itibarıyla cariyeye ve kölelerle arkadaşlığı olan bir aristokrattır. Bu gibi hulefâ eğlencelerinde sıkça bulunması ve ahbar ilminde yetenekli olması vesilesiyle de *Kitâbü'l-Egânî* isimli kitabını kaleme almıştır. Ebü'l-Ferec, birçok eseri⁷ olmasına karşın özellikle bu eseriyle ve tarihçi-

³ Farmer, *A History of Arabian Music*, 61.

⁴ Philip K Hitti, *Siyasî Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İFAV, 1980), 2/427.

⁵ Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, nşr. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1972), 3/307; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyerü A'lâmü'n-nübelâ'*, nşr. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 16/202.

⁶ Hulusi Kılıç, "Ebü'l-Ferec el-İsfahânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 15 Eylül 2020).

⁷ Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid, İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, nşr. Ebu'l-

lik vasfıyla günümüze değin tanınan bir âlim olmuştur. Ömrünün son yıllarını felçli ve akıl noksanlığıyla geçirerek yine Bağdat'ta 967'de vefat etmiştir.

İsfahânî, Eğlence mekânları, dönemin sanatkârları, şiiirler, şarkılar, ensab ve ahbarla alakalı otuza yakın eser telif etmiş ancak yalnızca 4'ü elimize ulaşmıştır. *Kitâbü'l-Egânî*, şarkılar kitabı manasına gelen ismiyle, Emevî devrinin ve Abbâsî devrinin ilk dönemlerinin şarkılarını ve mûsikîşinaslarını ve aynı zamanda mûsikî meclislerinde yaşanan birtakım olayları içine alan kıymetli bir eserdir.⁸ Nitekim İbn Hallikân (öl. 681/1282), bu eserin benzerinin hiçbir şekilde telif edilemediğini açıkça ifade etmektedir.⁹

Eserin içerisinde dönemin şarkılarına yer verildiği gibi, şarkıların bestekârının nesebine ve hayatına, kimin için bestelenip nerelerde kimlere icra edildiğine, bestelere verilen ödüllere, bu meclislerde yaşanan olaylara da değinilmiştir. Mûsikî ilmi açısından kıymetli olan diğer bir yönü şarkıların îkâlarına, vezinlerine yer verilmiş olması, olayların geçtiği dönemlere ait enstrümanlar hakkında bilgi verilmesi ve yazılan bazı mûsikî eserlerinden söz etmesidir. Ud çalgısının icrasında kullanılan parmak pozisyonları hakkında bilgi sahibi olabilmek dahi mümkündür.¹⁰ Aynı zamanda mûsikî ilmi açısından bahsedeceğimiz bir diğer husus; bu eserin halifeler, halife çocukları ve torunlarından mûsikîye ilgi duyanlardan çeşitli rivayetler nakledilmiş olmasıyla siyasi-kültürel tarih açısından önem arz etmesidir.

Bahsettiğimiz içerikteki bu eserin tarihçiler nezdinde kaynak kabul edilmesi hususunda tedbirli yaklaşımların bulunmasının sebepleri üzerinde durmakta fayda görmekteyiz. Yazılı kültürün gelişiminin 8. yüzyıla tekabül ettiğini düşündüğümüzde, o yüzyılda şiiirlerin, eyyâmü'l-Arap gibi olayların ya da tarihî vakıaların sözlü olarak rivayetinin dışına çıkılarak yazmak hatalı bir davranış olarak nitelendiriliyordu.¹¹ Ancak dönemin bir özelliği olarak sözlü kültürün baskın olması sebebiyle İsfahânî olayların çoğunu, râvi (50 kadar) göstermekle yetinerek senetsiz olarak aktarmıştır.¹² Buradan müellifin dönemin sözlü kültür hafızasına güven duyması noktasında yapılan tespitlere de rastlamaktayız. İsnad yöntemi incelendiğinde Buhârî'den pek farklı olmadığı yapılan çalışmalarda belirtilmektedir.¹³

İsfahânî, eserinin giriş bölümünde bu kitabı okurlarını eğlendirmek amacıyla yazdığını ve içerikte bulunmasına rağmen kendisine anlatılan olayların doğru

→

Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1986), 2/251-252.

⁸ Bk. M. Nallino, "Abu'l-Faradî al-İsbahânî", *Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill, 1986), 1/118. Yazılan muhtasarlara ve baskılara için bk. Muhammed Hayr eş-Şeyh Musa, "Müellifatu Ebi'l-Ferec el-İsfahânî ve Âsârühû", *et-Turâsü'l-Arabî* 8/7 1982, 176; Kılıç, "Ebü'l-Ferec el-İsfahânî".

⁹ Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/307.

¹⁰ Örnek bir anlatım için bk. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-Âmme, 1992), 9/276-278.

¹¹ Nihad M. Çetin, "Ahbar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Eylül 2020).

¹² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Leon Zolondek, "An Approach to the Problem of the Sources of the Kitâb al-Ağâni", *Journal of Near Eastern Studies* 19/3 (Temmuz 1960), 217-234.

¹³ Murat Sula, "Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin el-Eğani Adlı Kitabının Kaynakları", *Ekev Akademi Dergisi*, 11/31 (Bahar 2007), 168-169.

luğunun olmayabileceğini ifade etmiştir. Ballé Niane de çalışmasında bahsettiği üzere; İsfahânî, doğru olmadığını ifade ettiği anlatımları eserinden çıkarmadığına dair uyarıda bulunmuştur. Sıkıcı ifade biçiminden uzak durarak okuru eğlendiren bir üslupla eserini kaotik bir düzensizlik içinde kaleme almıştır. Metnin güvenilirliğini sanatın kendisinde gizlemiştir.¹⁴ Tüm bu gerekçeler göz önünde bulundurulurken, Abbâsî dönemi musikişinas hanedan üyeleri anlatımları hakkında bir çalışma yapılmasının yerinde olacağını düşünerek, döneme ait sınırlı kaynaklarımızdan *el-Egânî*'de bulunan bazı bilgileri açığa çıkarmayı gerekli gördük.

2) Abbâsî Dönemi Mûsikî Faaliyetleri

Abbâsî dönemi, siyasî tarihinden öte kültürel açıdan her yönüyle incelenmesi gereken bir süreçtir.¹⁵ İbn Haldun'un ifadesiyle "Bir ümrandaki sanatlar içerisinde en son mûsikî vücuda gelir. Çünkü kemâlidir...(lüks) Sadece hanedanların zevk u safâ dönemlerinde ortaya çıkar. Ümrânın gerilemesi ve harap olmaya yüz tutması hâlinde de yine ilk defa onun sonu gelir."¹⁶ Abbâsî saraylarının güzelliği, giyim kuşamdaki yenilikler ve şaşaa, yiyecek-içecek gibi ürünlerle ilgili abartılı isteklerle dolu lüks hayatın yaşandığı bir dönem olarak bahsedebileceğimiz bu yıllar, mûsikî ilminin ve icralarının da hangi derecelerde gerçekleştiği hakkında bizlere fikir vermektedir. Halifelerin neredeyse tamamının eğlence kültürü oldukça gelişmişti. Şiir, edebiyat ve ahbar sohbetlerinin yapıldığı meclisler bu dönemde sıklaşmış ve Sâsanî ile Emevî saraylarının örnekliği geliştirilerek sürdürülmüştür. Mûsikî noktasında Emevîler döneminden itibaren ulemâ tarafından sergilenen menfi tutum, Abbâsî döneminde de devam etmiş ancak sarayda çok da etkili olamamıştır.¹⁷

Abbâsî devletinin ilk yıllarından itibaren mûsikî, büyük oranda ilmî kategoride değerlendirilerek, yalnızca şiire eşlik eden melodî olma konumundan teorik anlamda incelenen bir kategoriye yükselmiştir. Bu dönemdeki gelişmelerin sebebi olarak H. Farmer, toplumun müzik kültürü seviyesinin soylu ailelerin hamiliğiyle beraber yükselmesini ve Mutezile, Şîa gibi mezhebi oluşumların doğuşunu ve aynı zamanda çeviri faaliyetleriyle birlikte Grek ilim yapısıyla tanışılmasını göstermektedir.¹⁸ Bununla birlikte fetihler sonucu Farisi ve Rum kökenli icracıların ve bestekârların Arapların kölesi olması sonucunda kendi enstrümanlarıyla birlikte Arap şiir ve şarkılarını mezcetmeleri de Abbâsîler devri mûsikîsini

¹⁴ Ballé Niane, "Le Muğanni Dans La Litterature Arabedoux et du x. siecles: Kitab el-Eğani Comme Exemple" (Kitab el-Eğani Örneği), (Strasbourg: Strasbourg Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 367-375.

¹⁵ Abbâsî siyasî tarihi ve medeniyet tarihi için bk; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16.Eylül 2020). Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi (4) Abbasiler Dönemi*; Mehmet Aykaç vd., *İslam Tarihi ve Medeniyeti -6- Abbasiler (II)*, Cilt ed. Nahide Bozkurt Mustafa Demirci (İstanbul: Sıyer Yayınları, 2018), 13-351; Kadir Kan, *Abbasilerin Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 36.

¹⁶ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991), 2/992.

¹⁷ Hitti, *Siyasî Kültürel İslâm Tarihi*, 2/651.

¹⁸ Farmer, *A History of Arabian Music*, 104.

farklılaştıran ve zirveye çıkartan bir amil olmuştur.¹⁹

Abbâsîlerin ilk halifesi Ebu'l-Abbâs es-Seffâh (öl. 136/754) ilk zamanlarda sarayda düzenlenen eğlence meclislerinde²⁰ kendini göstermek konusunda rahat tavırlara sahip iken sonraları şarkıcılar ve nedimleriyle arasına perde çek-tirmek suretiyle kendini göstermemeyi tercih etmiştir. Yine Mehdî'nin (öl. 169/785) şarkıcılara hiçbir dönemde görünmediği, içki içtiğini gizlediği aktarılmaktadır.²¹ Sonraki halifelerden bazılarının bu tutumu sürdürdüğü, bazılarının ise mûsikîşinaslarla birlikte bulunarak onlara yüksek miktarlarda ihsanlar-da bulunduğu rivayetleri mevcuttur.²² Abbâsî devletinin zayıfladığı dönemlerde dahi saray erkânı tarafından mûsikî meclislerinden vazgeçilmediği de vakidir.²³

3) Hanedan Üyesi Mûsikîşinaslar

İslâm'ın doğuşundan sonra hükmî olmaması gereken ancak dönemin konjonktürü sebebiyle ahlaki gerekçelerle mûsikî aleyhine yapılan bir takım propa-gandalar²⁴ müteyyin ve muhafazakâr olarak bilinen halifeler için de söz konu-su edilmektedir. Ulemâ fetvalarında bilhassa Emevî ve Abbâsî dönemleri için verilen olumsuz hükümler halk nazarında da mûsikî sanatının olumsuz adde-dilmesine ve özellikle İslam halifelerine yakıştırılmamasına sebebiyet vermiş-tir.²⁵ Abbâsî hanedanlığından evvel mûsikînin varlığına delalet eden iki İslam halifesine değinmek bu meyanda yerinde olacaktır. İslam'ın ilk halifelerinden olan Hz. Ömer (öl. 23/644) hakkında nakledilen bir rivayette İbn Hurdazbih (öl. 300/912-913), Hz. Ömer'in beğendiği bazı şiirlerin beyitlerini şarkı olarak te-rennüm ettiğinden bahsetmiştir.²⁶ Aynı şekilde Emevîler'de I. Muaviye ve Ömer b. Abdülaziz'in (öl. 101/720) hilafet süreci, mûsikî konusunda sarayın en katı dönemleri olarak aktarılagelmiştir. Ancak Ömer b. Abdülaziz'in siyasi yoğunluğu

¹⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/435-436; Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Meğâmir (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1971), 3/421. Abbasi dönemi mûsikîşinasları hakkında bilgi için bk. Selman Benlioğlu, *İlk Dönem Abbâsî Sarayında Mûsikî* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 31; Ahmet Güzel, "Erken Dönem Abbâsî Toplumunda Mûsikînin Oluşum ve Gelişim Süreci", *İslam ve Sanat Tartışmalı İlmî Toplantı* (İstanbul: y.y., 2015), 612.

²⁰ Mûsikî meclisleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Kitâbü't-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*, thk: Ahmed Zeki Paşa, (Kahire: y.y, 1914), 34; Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebû Bekir, (ö. 911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: Ötüken Neşriyat, 1969), 276-277; Dayfullah Yahyâ Zehrânî, *en-Nefekât ve İdâratühâ fi'd-Devleti'l-Abbâsîyye* (Mekke: Mektebetü't-tâlibi'l-câmi'î, 1986), 249; Hasan İbrahim Hasan, *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, I-IV*, terc. İsmail Yiğit- Sadreddin Gümüş (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985); Nahide Bozkurt, "Abbâsîler", *İslâm Tarihi*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 506.

²¹ Câhız, *Kitâbü't-Tâc*, s. 34.

²² Câhız, *Kitâbü't-Tâc*, s. 34; Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebû Bekir, (ö. 911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: Ötüken Neşriyat, 1969), 276-277; Dayfullah Yahyâ Zehrânî, *en-Nefekât ve İdâratühâ fi'd-Devleti'l-Abbâsîyye* (Mekke: Mektebetü't-tâlibi'l-câmi'î, 1986), 249.

²³ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bk; İbrâhim Sarıçam – Seyfettin Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 79.

²⁴ Luis Lamie el-Fârûkî, *İslâm'a Göre Müzik ve Müzisyenler*, trc. Taha Yardım (İstanbul: Akabe Yayınları, 1985), 11.

²⁵ İrfan Aycan, *Emevîler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 155-158.

²⁶ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/250.

sebebiyle mûsikîye vakit ayıramadığı ifade edilmektedir. Aynı zamanda bazıları bu bestelere karşı çıkmış olsa da 7 tane Hicaz makamında şarkısının olduğu ve Kerdem isimindeki bir şarkıcıya kendi bestelerinin birini öğrettiği nakledilen bilgiler arasındadır.²⁷

Abbasi halife ve evlatlarının mûsikî tecrübelerine geçmeden evvel, bazı halifelerin ve çocuklarının mûsikî konusunda yetkin derecede profesyonelleştiklerini burada ifade etmek gerekmektedir. Bu sebeplerle de üstün meziyetli pek çok bestekâr ve müzisyen Bağdat sarayında yetişme imkânı bulabilmiştir.²⁸ Halife Harunreşîd'in (öl. 193/809) mûsikî bilgisinin dönemin en yetkin sanatçısı İbrahim el-Mevsilî'yi (öl. 188/804) hatalarından dolayı uyarabilecek derecede iyi olduğu söylenmektedir.²⁹ Abbâsî sarayında iki bine yakın şarkıcının bir arada olduğu törenlerin gerçekleştiği de vakidir.³⁰ Farmer, Harunreşîd'in oğulları Ahmed ve Ebû İsa'nın iyi yetişmiş müzisyenler olarak saraydaki mûsikî ortamlarına katıldıklarını aktarmıştır.³¹

Bu kısımda *Kitâbü'l-Egânî* bağlamında Abbâsî halifesi ve hanedan üyesi mûsikîşinaslar hakkındaki rivayetlere şahıslar üzerinden kronolojik olarak yer vermeye çalışacağız.

- **Uleyye bt. Mehdî (öl. 824/1421)**

III. Abbâsî halifesi Muhammed b. el-Mehdî'nin (öl. 169/785) kızı ve ünlü mûsikîşinas İbrahim b. el-Mehdî'nin kardeşi olan Uleyye bt. Mehdî'nin³², çok güzel ve zarif olduğu, aynı zamanda yüzünde var olan bir kusuru sebebiyle yüzünü sürekli mücevheratla dolu bir örtüyle kapattığı anlatılmaktadır. İsfahânî, Uleyye'den daha güzel birini daha önce görmediğini belirtmektedir. Dinine düşkün ve muhafazakâr olduğundan ve yalnızca özel hallerinde şiir ve şarkı söylediğinden bahsedilmektedir. Çok güzel şiir okuduğunu ve en zevk aldığı şeyin şiirleri şarkı gibi melodiyle okumak, beste yapmak olduğunu öğrenmekteyiz. Aynı zamanda şarkıları yetkin bir şekilde icra eden biridir.³³ İsfahânî, Uleyye'den bahsettiği bir rivayette: "Mûsikî sanatında kardeşi İbrahim'den başka onun önüne geçmiş başka kimseyi bilmiyorum" demiştir.³⁴

Uleyye'nin şair vasfının mûsikîden daha önde olduğu, çok sevdiği hizmetçilerine dahi şiirler yazdığı bilinmektedir. Bununla birlikte pek çok şiirini bestelediği, hatta Harunreşîd gibi bazı halifelerin şiirlerini de bestelediği zikredilmek-

²⁷ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/250-251. Hicaz makamı olarak adlandırılan makamın günümüzdeki karşılığı tam olarak bilinmemektedir.

²⁸ Hitti, *Siyasî Kültürel İslâm Tarihi*, 2/654.

²⁹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 6/301.

³⁰ Hitti, *Siyasî Kültürel İslâm Tarihi*, 2/652.

³¹ Farmer, *A History of Arabian Music*, 94.

³² Üstüne şeklindeki yazımı dolayısıyla bu ismin "Uleyye", "Aleyye" gibi okunuşlarına rastlanabilmektedir. Biz dönemin yaygın isimlerinin kullanımını göz önüne alarak "Uleyye" şeklindeki okunuşunu tercih ettik. Bk. Mehmet Öncel, *Hasan b. Ahmed b. Ali el-Kâtib'in Kemâlû Edebi'l-Ğinâ Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 21.

³³ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/162-165.

³⁴ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/149.

tedir. Mu'tasım (öl. 227/842) bir mecliste okunan şarkıyı çok beğenmiş ve kime ait olduğunu sormuştur. Kendisine eserin Uleyye'ye ait olduğu söylenince bu durum hoşuna gitmemiş ve ondan yüz çevirmiştir.³⁵

Uleyye'nin, mûsikî konusunda öğretici ve icracı olduğu gibi diğer sanatçıları destekleyici bir yönü de bulunuyordu. İsfahânî'nin aktarımla, İshak el-Mevsılî (öl. 235/850), Harunreşîd için bestelediği bir şarkıyı kendisine okumadan bir gece evvel dışarı çıkmışken bir hizmetçiyle karşılaşmıştır. Uleyye'nin, İshak'ın kendisine o şarkıyı Harunreşîd'e dinletmeden evvel söylemesi karşılığında yüksek miktarda hediye ile ödüllendireceğini söylediğini İshak'a iletir. İshak el-Mevsılî bu teklifi kabul ederek Uleyye'ye besteyi okuduğunda bu şarkıyı o kadar çok tekrar ettirir ki İshak'ın neredeyse kulak zarı patlama seviyesine ulaşmıştır. Uleyye, bunun üzerine ona 20.000 dinar ve 20 yeni elbise hediye etmiştir.³⁶ Bu rivayete bakıldığında dönemin mûsikîşinaslarının iyi sanatçılar tarafından beslenen kaliteli müzikleri dinleme arzusu içerisinde olduklarını ve zaman zaman bunun, ihtiraslı bir halde ilk kez dinleme tutkusuyla belirttiğini görmekteyiz.

Halifelerin bazı dönemlerde mûsikî konusunda olumsuz bir tavır içerisinde oldukları görülmüştür. Ancak Harunreşîd, mûsikîye kendi döneminde hâmilik yapmış ve kardeşi Uleyye'ye de bu konuda teşvikkâr davranmıştır. Birçok kez mûsikî meclislerinde Uleyye'den bizzat kendi bestelerini dinlediği de rivayetler arasındadır.³⁷

İsfahânî bu konu hakkında; Harunreşîd ve kardeşi Mansur'un huzuruna hem Uleyye'nin hem de İbrahim b. el-Mehdî'nin cariyesi olan Rayyık'ın, Uleyye'nin bir başka cariyesi olan Hâlûb ile birlikte girdiğini ve bu mecliste Hâlûb'un uduyla şarkı söylediğini nakletmiştir. Rayyık'ın Harunreşîd'in şarkıyı beğenme ifadesi göstermesi üzerine, kendilerine bu bestenin kardeşleri Uleyye'ye ait olduğunu ve onu cariyelerine öğrettiğini iletmiştir.³⁸ Bu rivayet cariyelerin halifelerin mûsikîye ve Uleyye'nin mûsikî ile ilgilenmelerine olan yaklaşımlarını tereddüt ve tedbirle karşıladıklarını bize göstermektedir. Ancak Harunreşîd'in bu konudaki müsamahakâr ve istekli yönünü göstermesine dair örnekler mevcuttur. Öncesinde Uleyye tarafından mûsikî konusunda eğitilmiş olan iki cariye İbrahim el-Mevsılî'nin öğrencisini yapmaktaydı. Harunreşîd ise zaman zaman çok sevdiği Mevsılî'yi ziyaret ederdi. Bir ziyareti esnasında cariyelerden birinin şarkı söylemesi üzerine Harunreşîd'in bu eserin kime ait olduğu merakının Uleyye cevabıyla neticelenmesi sonrasında, Halife bir saat boyunca başını önüne eğerek düşünme haline gark olmuştur. Daha sonra diğer cariye de yine Uleyye'ye ait olan bir şarkıyı halifeye okuyunca, Harunreşîd İbrahim el-Mevsılî'ye: "Bu iki cariyeyi koru." diyerek beğenisini ifade etmiştir.³⁹ Rivayette halifenin başını eğmesinin duygusal birtakım sebepleri olabileceğini düşün-

³⁵ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/163-167.

³⁶ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/169.

³⁷ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/181.

³⁸ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/171.

³⁹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/175-176.

mekteyiz. Mûsikîye ilgili olan bir kişinin kaliteli bir eserden etkilenmemesi, bu melodinin dinleyenine ruhuna tesir etmemesi söz konusu olamaz. Harunreşîd'in bu sanata yaklaşımına genel bir perspektif ile baktığımızda, menfi bir tavır takınmak şöyle dursun tam aksine ilgi gösterdiğini müşahade etmekteyiz. Dolayısıyla bu düşünceli halin kardeşi olan Uleyye'nin bestesini takdir etmesine ve eserin duygu yoğunluğunun fazla olmasına yorulmasını mümkün görmekteyiz. Bu görüşümüze mesnet teşkil edecek şekilde, Harunreşîd'in Uleyye'yi yolculuklarında yanına götürdüğü ve bazen kendi şiirlerini bazen de başka şiirleri beste yaptırmak suretiyle kendisine sunmasını istediği, rivayetlere konu olmuştur.⁴⁰

Kitâbü'l-Egânî'nin Uleyye bt. Mehdî'den bahsettiği rivayetlerin birinde, kardeşleri Yakub b. Mehdî'nin de kendisi ve İbrahim b. el-Mehdî kadar mûsikîyle alakadar olduğunu, üflemeli sazlar konusunda oldukça ileri düzeyde bir mûsikîşinaslık yönünün bulunduğunu görmekteyiz.⁴¹

Uleyye bt. Mehdî 209 senesinde ateşli bir hummâ geçirmiştir. Nakledilene göre, hastalığı sırasında yeğeni halife Me'mun'un (öl. 218/833) kendisinin yanına geldiğinde yüzü örtülü olmasına rağmen halasının yüzünü öperek ona şefkat göstermek istediği sırada Uleyye'nin nefesi kesilmiş, öksürmeye başlamış ve bu olaydan birkaç gün sonra da vefat etmiştir. Cenaze namazını da halife Me'mun kıldırılmıştır.⁴²

- **İbrahim b. el-Mehdî (öl. 224/839)**

Mehdî-Billâh ve cariyesi olan Şekle'den dünyaya gelen İbrahim b. el-Mehdî, halife çocukları arasında mûsikîde en yetkin, yetenekli ve meşhur olanlarından biri olarak bilinmektedir. Nağmeler, ikâlar ve sazlar konusunda da döneminin en üstün meziyetli olanı olarak nakledilir. Sesi çok güzel olan sayılı kişilerden biriydi. Abbâsî devletinde sesi güzel olan mûsikîşinaslar arasında İbn Câmi', Ömer b. Ebi'l-Kennâd, İbrahim b. el-Mehdî ve Muhârik⁴³ gibi öne çıkan şahıslar rivayetlerde aktarılmaktadır. Bu isimler mûsikîde dönemin en üst icracı tabakasını oluşturuylardı.⁴⁴

İbrahim b. el-Mehdî siyasi konumu itibariyle kısa bir süre -Bağdat halkı ve Abbâsîler tarafından Şiilerin giydiği yeşil elbiseyi giymesi sebebiyle düşürdükleri- Me'mun'un yerine getirilerek Bağdat halifeliği yapmış, daha sonra çıkan iç huzursuzluklarla beraber Me'mun'un halifeliğini kabul ederek 6 yıl ortadan kaybolmuştur. Yakalandığında halife taraftarları onun öldürülmesini istemişlerdir ancak o okuduğu bir kasideyle kendini affettirmeyi başarmıştır.⁴⁵ İsfahânî'de bu olay hakkında rivayetlere rastlamaktayız. İbrahim b. el-Mehdî, Me'mun tarafından yakalandıktan sonra bir süre hapse atılmıştır. Me'mun'un

⁴⁰ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/182-183.

⁴¹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/173.

⁴² İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/185.

⁴³ Muhârik ile ilgili bilgi için bk. İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 18/336-374.

⁴⁴ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/69.

⁴⁵ İbrahim Sarıçam, "İbrahim b. Mehdî", *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 15 Eylül 2020).

şefkatini bekleyen İbrahim b. el-Mehdî, hayal kırıklığına uğrayarak halifenin kendisini kibirli biri zannetmesi üzerine Bağdat'ın hatırı sayılır kimselerinin huzuruna çıkarılmış ve rezil edilmek istenmiştir. Mehdî 17 beyitlik muhteşem kasideini okuduktan sonra halife, hayran kalarak ağlamıştır ve İbnü'l-Mehdî'yi 5000 dinarla ödüllendirerek ceza vermekten vazgeçmiştir.⁴⁶

Dönemin önemli müsikîşinaslarından İshak el-Mevsîlî ile yakınlığı bulunan ve birçok mecliste bir araya gelen İbnü'l-Mehdî hakkında Amr b. Bâne: "Mûsikî konusunda o ikisi konuşuyordu ama biz hiçbir şey anlamıyorduk. Onlara dedim ki: Siz müzik konusunda bu kadar bilgili olmasaydınız biz bu sanat hakkında hiçbir şey öğrenemezdik." diyerek onların bu alanda ne kadar ileri düzeyde olduklarından bahsetmiştir.⁴⁷

Mûsikîde icranın ötesinde teorik anlamda çalışmaların başladığı bir süreç olan Abbâsî döneminde, İbrahim b. el-Mehdî'nin de şarkılarını bir araya topladığı *Kitâbü'l-Ginâ* isimli bir eserinden söz edilmektedir.⁴⁸ Kitabın günümüze ulaşmaması sebebiyle içeriğini tam olarak bilemediğimiz bu eserde, kendi besteleri dâhil olmak üzere dönemin meşhur eserlerinin bulunduğu nakledilen rivayetlerden yola çıkarak tahmin etmekteyiz. İbrahim b. el-Mehdî'nin müsikî öğrettiği cariyelerinden biri olan Rayyık'ın aktardığına göre; İbrahim, ölümcül bir hastalığa yakalanmıştı. Ağır hallerinde iken yanında bulunanlardan birisi Mehdî'ye "Tövbe et ve ginâ defterlerini yak!" demişti. O da bu sözün üzerine hayıflanarak başını bir saat salladıktan sonra: "Ey mecnun! Farz et ki bütün ginâ defterlerini yaktım. Peki, ben Rayyık'ı ne yapacağım? Cariyem Rayyık, bütün besteleri aklında tutuyorken ben onu öldürebilecek miyim?" diye cevap vermiştir.⁴⁹ Nitekim İsfahânî'nin *Kitâbü'l-Egânî* isimli eseri aynı asırda kaleme alınan ve İbrahim b. el-Mehdî'nin bahsedilen kitabına benzer muhteviyatta bir neşir olarak günümüze ulaşan bir örnektir.

Bu konuya ilaveten İshak el-Mevsîlî'nin bestelediği şarkıları İbnü'l-Mehdî'ye mektupla yazarak göndermesi üzerine kendisinin bu eserleri seslendiriyor olması, o dönemde bir teorik nota yazım denemesi yapılmış olmasını gerektirmektedir. Bu konuda daha titiz bir çalışmayla bu bilginin kesinlik kazanması ihtimali olacağını belirtmemiz gerekir.⁵⁰

İbrahim b. el-Mehdî, her ne kadar döneminin otoritesi olsa da, öğrenci yetiştirmeye oldukça ehemmiyet veren ve bunun yanında öğrencilerinin kendinden daha iyi seviyede olmasıyla övünen bir emirdi. Buna örnek olarak; Muhammed b. el-Hâris'in naklettiği bilgiye göre Mu'tasım'ın hilafetinin ilk dönem-

⁴⁶ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/116-118. İçerikte bahsedilen on yedi beyitlik kaside için bk. İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/117.

⁴⁷ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/120.

⁴⁸ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist fî ahbârî'l-ulemâ'î'l-muşannifîn mine'l-kudemâ' ve'l-muħdeşîn ve esmâ'î kütûbihim*, nşr. Mustafa eş-Şüveymî (Tunus: y.y,1405/1985), 129.

⁴⁹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/126.

⁵⁰ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/110. Ayrıca bu mektuplarda yer alan bir şarkı örneği için bk: İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/105.

lerinde İbrahim b. el-Mehdî cariyesi Şâriye'ye bestelediği şarkıyı icra etmiş ve onun nasıl icra edileceğini de ona öğretmiştir. Kendisinden de bunu seslendirmesini istemiştir. Şâriye bu şarkıyı icra edince, İbnü'l-Mehdi onun bu icrasının kendisinden daha iyi bir seviyede olduğunu belirterek, icrayı tekrarlatmak suretiyle onu dinlemiş ve bu sanatta ona karşı her zaman teşvik edici bir tutum sergilemiştir.⁵¹

İbnü'l-Mehdî'nin öğretici ve teşvik edici yönüne dair benzer bir olaya başka bir rivayette de rastlamaktayız. İbnü'l-Mehdî ve halife Me'mun arasındaki siyasi sorunlara üst paragraflarda değinmiştik. Bu sorunlar çözüme kavuştuktan sonra İbrahim b. el-Mehdî birçok kez halifenin mûsikî meclislerinde bulunmuştur. Bu mûsikî toplantılarının birinde, dönemin önemli şarkıcılarından Muhârik kendilerine bir şarkı söylemiştir. Bunun üzerine İbnü'l-Mehdî bu sanatçıyı yanlış söylediğine dair uyarılmış ve kendisine tekrar söylemesini emretmiştir. Muhârik yine isabet ettiremeyince halife Me'mun'un: "Amcacığım o halde bu şarkıyı sen daha güzel söyle!" demesi üzerine İbrahim b. el-Mehdî şarkıyı icra etmiş ve Muhârik'a da tekrar ettirmiştir. Ardından Muhârik'a dönerek: "Sendeki cevher şatafatlı bir elbiseye benzer. Şayet o kıyafeti taşımayı beceremezsen o tozlanır, ama üzerindeki tozları silkelersen asıl cevhere, kendi özüne dönmüş olursun." demek suretiyle onu cesaretlendirmiştir. Bunun üzerine kendisi bir şarkı daha söylemiştir.⁵²

Mûsikî tavrı bakımından İbrahim el-Mehdî'nin, mûsikîde zirve isimlerden biri olan Ziryâb'ın yenilikçi ekolün bir parçası olmasında rol oynayan hocası olması da değinilmesi gereken bir diğer konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim İbnü'l-Mehdî, yenilikçi (romantik/modern)⁵³ ekol olarak görebileceğimiz, besteleri olduğu gibi değil de özgün bir yorumla, farklı bir icrayla yeniden yorumlama tavrını tercih eden, öğrencilerine bunu teşvik eden ve öğreten kişidir. İsfahânî, İbrahim b. el-Mehdî'nin bu ekolü temsil eden iki cariyesinin ismini de zikretmektedir. Şâriye ve Rayık isimli bu cariyeler aynı zamanda Ziryâb'ın bu ekolü öğrenmesinde payı olduğu nakledilen kişiler arasındadır.⁵⁴

Bir başka rivayette İsfahânî'nin; "Ne cahiliye döneminde ne de İslam döneminde İbrahim el-Mehdî ve Uleyye'den mûsikî konusunda daha iyisi gelmemiştir." demesi, her ne kadar abartılı bir anlatım gibi görünse de Abbâsî dönemi dendiğinde mûsikî sanatında akla gelen ilk isimlerden biri olan İshak el-Mevsilî ile ekol tartışmaları içine girebilmesi bu tezini desteklemektedir. Ancak kendi ekolünde en iyi temsilcilerden olan İshak el-Mevsilî, İbnü'l-Mehdî'nin klasik ekol hakkında bilgisinin yetersizliğini kendisine ifade eden tartışmalara girer ve halifenin kusurlarını ortaya koyardı. Özellikle hafif ve sakîl gibi ikâlâlar konusunda iki ekol ihtilafa düşerdi.⁵⁵

⁵¹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/112-113.

⁵² İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/101-102.

⁵³ A. Hakkı Turabî, "İshak el-Mevsilî", *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 16 Eylül 2020).

⁵⁴ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/70.

⁵⁵ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/97.

İshak el-Mevsilî, her ne kadar klasik mûsikî ekolü konusunda üstün gelse de İsfahânî, İbnü'l-Mehdî'nin hadis, fıkıh, dil, Arap şiiri gibi İslami ilimler yanında astronomi, fizik gibi pozitif ilimlerdeki üstünlüğünü anlatmakla bitiremeyeceğini ifade etmiştir. Bu konuyla alakalı İbrahim b. el-Mehdî'nin kendi ifadesiyle şöyle dediği nakledilmiştir: “Şayet ben kendimi bu sanattan geri çekmeseydim, insanların bu sanatta bildikleri şeyleri ortaya çıkarırdım. Buna rağmen insanlar [bu alanda] benden önce benim gibi birini görmediler.”⁵⁶

Dönemin mûsikîşinaslarının zaman zaman kendi aralarında bir yarış içerisine girdikleri ve bu durumun da mağruriyetle son bulduğu vâki olmuştur. İbrahim b. el-Mehdî'nin dönemin icra tekniklerinden zevâidi⁵⁷ uyguladığını öğrenmekteyiz. Ancak İbrahim bu tekniği yeteneksiz olduğundan ya da eseri bilmediğinden gerçekleştirilmemektedir. Bu duruma kendini üstün görmesinin yol açtığını “Ben kralım, kralın oğluyum, şarkıyı dilediğim şekilde ve hoşuma gittiği şekilde söylerim!” dediği rivayette fark etmekteyiz.⁵⁸ Kendisinin aynı zamanda yakın arkadaşı olan İshak el-Mevsilî'nin, kendisine boyun eğmesini istemesi de bu duygudan mütevellittir.⁵⁹

Mûsikîyi icrâ etmede ve yeni eserler bestelenmesi hususunda musikişinaslar arasında bir kıskançlığın söz konusu olduğunu görmekteyiz. Bu durum dönemin saray musikişinaslarının gözden düşmemesi adına gösterdikleri bir çaba olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda mûsikî konusunda, kendilerinden daha üstün birilerinin, onların eserlerini icra ettiklerinde kıskanmaları ve bu eserlerin de söyleyene ait kılınabileceği endişesi taşımaları söz konusu olabilmektedir. Bestekârların insanî bir tabiatla daha iyi bir icracıdan bu eserleri dinlemenin kendilerinde kıskançlığa yol açması sebebiyle, besteleri gizleme çabası içinde oldukları görülmektedir. Bu durumun sebepleri arasında saray mûsikîşinaslarının meslek itibarıyla ekonomik kaygı taşımaları da sayılabilir. Nitekim halifelerin dinledikleri eser karşısında beğenilerini belirtmeleri sonucunda, sanatçılara ciddi miktarlarda taltifte buldukları da çok sayıda örnekleri ile bilinen bir durumdur. Dönemin tanınan şarkıcılarından Müteyyim, Bağdat'ta bir gün halife Mu'tasım'ın bulunduğu bir ortamda şarkı söylemiş, İbrahim b. el-Mehdî orada bulunan bir cariyeden şarkıyı yeniden söylemesini istemiştir. Müteyyim, İbrahim'in bu şarkıyı kendisinden almak ve ezberlemek istediği için tekrar okuttuğunu söyleyince halife Mu'tasım, cariyesine şarkıyı tekrar etmesini emretmiştir. Günler geçtikten sonra Müteyyim'in, Benî Hâşim'in cariyelerine bu şarkıyı yüksekçe bir yerden söylediğini duyan İbnü'l-Mehdî de bunu gizlice dinleyerek ezberlemiştir. Ardından Müteyyim'i gördüğü bir zamanda:

⁵⁶ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/97-98. Not: Metinde ل ismi-i mevsûlünden sonra bir ي olumsuzluk edatı bulunması gerektiği kanaatini taşımaktayız. “İnsanların bilmedikleri şeyleri ortaya çıkarırdım.” şeklinde bir anlam görülmesi metnin kendi bağlamında beklenen makul anlamdır. Bu sebeple metinle ilgili bir baskı hatası olma ihtimalini yüksek görmekteyiz.

⁵⁷ Bu kavramın uygulanması hususunda farklı görüşler bulunmaktadır bk; A. Hakkı Turabi, “İslam Ülkelerinde İlk Nazarî Mûsikî Çalışmaları”, *Makamlarla Türk Din Mûsikîsi*, ed. Ubeydullah Sezikî (İstanbul: Mavi Ofset, 2012), 34; Benlioğlu, *İlk Dönem Abbâsî Sarayında Mûsikî*, 61.

⁵⁸ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/69.

⁵⁹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/148; Benlioğlu, *İlk Dönem Abbâsî Sarayında Mûsikî*, 63.

“Senin vermediğin o şarkıyı, biz kimsenin övgüsü olmadan aldık” diyerek onu mahcup etmiş ve kıskandırmıştır.⁶⁰

İbnü'l-Mehdî'nin bestekârlık, icrâcılık ve teorisyenlik yönüne ilaveten, enstrümanlardaki yeteneğinden de söz etmek yerinde olacaktır. Bir mûsikî meclisinde kendisine bir davul getirilmesini isteyen İbnü'l-Mehdî'nin, orada bulunan kimselere sağ el vuruşunun (darplarının) daha fazla olduğu ve insanların daha evvel hiç duymadıkları bir îkâ vurarak herkesi şaşırtması ile ilgili bir rivayet nakledilmektedir.⁶¹ Bu minvalde bir gün Halife Emin, İbrahim b. el-Mehdî'nin üfle-meli bir çalgıyı (neyi) nasıl üflendiğini görmek istemiştir. İbnü'l-Mehdî'nin, o zamana kadar ağzına hiçbir ney sürmediğini ve bundan sonra da sürmeyeceğini söylemesi üzerine Halife Emin, Fülâne isimli neyzen bir köleyi yanlarına çağırarak kendisinden neyi üflemesini istemiştir. İbrahim b. el-Mehdî neyin üzerine parmaklarını yerleştirmiş, Fülâne neyi üflerken de parmaklarını oynatarak neyi icra etmiştir. Bu olaya şahit olanlar ise hayatlarında böyle nağmeler işitmediklerini söylemişlerdir.⁶²

Halife Harunreşîd'in, bizzat şarkıcı cariyeleri seçtiği ve yüksek fiyatlarla onları satın aldığı bilinmekteydi.⁶³ Harunreşîd, kendisinin düzenlediği ve yanında dönemin üstün yetenekli mûsikîşinaslarından İbn Câmî' ve İbrahim el-Mevsilî'nin bulunduğu bir meclise gelen İbnü'l-Mehdî'den bir şarkı icra etmesini istemiştir. İbrahim b. el-Mehdî, udunu eline alarak icrâ etmeye başlamış ancak şarabın sebep olduğu şiddetli baş ağrısı nedeniyle orada bulunanları fark edememiştir. Okuduğu şarkıyı dinleyen İbrahim el-Mevsilî, İbn Câmî'ye dönerek: “Şayet Harunreşîd bu şarkıyı⁶⁴ bizden talep etseydi biz asla buradan ekme yiyemezdik.” demiştir. İbn Câmî' de onu “Evet, haklısın.” diyerek onaylamıştır.⁶⁵ Bu rivayette İbnü'l-Mehdî'nin ud icrâcılığı yönüne şahit olduğumuz gibi, dönemin ünlü sanatçılarının onun performansına karşı hayranlıklarını ifade etmelerine ve kendileri için kaygılandıklarına da tesadüf etmekteyiz.

İbnü'l-Mehdî'nin mûsikî alanında yetkinliğini gösteren birçok hadise bulunmaktadır. Biz burada bunlardan yalnızca önemli gördüğümüz birkaçına değinmekle iktifa edeceğiz. İshak b. Ömer b. Bezi' isimli bir kişi, İbrahim b. el-Mehdî'ye uduyla 4 farklı ses verdiğini ve bu 4 tabakadan⁶⁶, 4 farklı ses üzerinden ona eser okuttuğunu ve onun da bunları layıkıyla yerine getirip hatasız okuyabildiğini nakletmiştir.⁶⁷

⁶⁰ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/140.

⁶¹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/139.

⁶² İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/139.

⁶³ Mehmet Aykaç vd., *İslam Tarihi ve Medeniyeti -6- Abbasiler (II)*, s.140.

⁶⁴ Şarkı hakkında bilgi ve güftesine ulaşmak için bk; İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/98.

⁶⁵ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/98.

⁶⁶ Buradaki tabaka kelimesinin, göçürme tekniği olarak tarif edildiği tarihi kaynaklara bakıldığında görülmektedir. Detaylı bilgi için bk; Ahmet Çakır, *Alişah b. Hacı Büke (? - 1500)' nin Mukaddimetü'l - Usûl Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999).

⁶⁷ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/100.

Hüseyin b. İbrahim'den aktarıldığına göre; bir gün kendisi şarkıcı Muhârik'a: "Sanat bakımından en iyisi kimdir?" diye bir soru sormuş ancak Muhârik buna cevap vermemiştir. Bunun üzerine Hüseyin b. İbrahim ısrarcı tavırlarına devam edince Muhârik ona şöyle cevap vermiştir: "İbrahim el-Mevsilî gınâ sanatı bakımından İbn Câmî'den 10 kat daha üstündür. Ben ise İbrahim el-Mevsilî'den 10 kat daha üstünüm. İbrahim b. el-Mehdî ise benden 10 kat daha üstündür. O, insanların gınâ bakımından ve ses bakımından da en üstünüydü. O dünya üzerindeki tüm insanların, cinlerin, kuşların ve vahşi hayvanların ses bakımından en üstünüydü."⁶⁸

İbrahim b. el-Mehdî, mûsikîde oldukça kadar bilgin ve otoriteydi. Dönemin en önemli şarkıcılarından biri olan Muhârik ona bir şarkı söylemiş ve bunun üzerine İbnü'l-Mehdî'nin kendisine beğenilerini dile getirmesine karşın, o secdeye kapanmıştır. Bu durum mûsikîşinas olan kişiler için bile, mûsikî bilgisi dâhilinde onun övgüsüne mazhar olmanın ne kadar ehemmiyetli bir mesele olduğunu göstermektedir.⁶⁹

Yalnızca halkın ve mûsikî üstatlarının değil aynı zamanda halifelerin de takdirini kazanan İbnü'l-Mehdî, üvey yeğeni olan halife Me'mun'un mûsikî meclisinde bulunduğu bir sırada, halifenin şarkıyı dinlemek istemesi üzerine Ahdal isimindeki bir şairin beytini besteleyen İshak el-Mevsilî'den bu eseri dinlemiştir. Halife bu şiirden kendisinin de beste yapıp yapmadığını sormuştur. İbnü'l-Mehdî de bu şiirden bestesi olduğunu söylemiş ve bunu dinlemek isteyen halife icrada bulunmuştur. Halife Me'mun bu eseri çok beğenmiş ve amcasının İshak el-Mevsilî'den çok daha ileride olduğunu belirtmiştir. İshak bu bestesinden dolayı halife tarafından ödüllendirilmemiştir.⁷⁰ Bu rivayet, aynı zamanda geçmişte günümüzde olduğu gibi Abbâsî döneminde de bir güfteden birden fazla beste yapılabildiğini bize göstermesi bakımından önemli bir donedir.

İbnü'l-Mehdî'nin oğlu olan Hîbetullâh, bir rivayette Harunreşîd'in babasını çok sevdiğinden bahseder. Babasının bir gün kendisine: "Reşîd beni dinlemeyi çok severdi. Bir şarkı söylediğim zaten onu sürekli tekrar etmemi isterdi." dediğinden bahsetmiştir.⁷¹ Yine halife Mu'tasım, amcası İbrahim b. el-Mehdî'ye yüklü miktarlarda ihşanlarda bulunmuş, ona altın, gümüş, esans ve paradan oluşan hediyeler vermiştir.⁷²

İbrahim el-Mehdî'nin sarayda çok sık bulunduğu ve 839 yılında gerçekleşen vefatında da cenaze namazını yeğeni Halife Mu'tasım'ın kıldırıldığı bilinmektedir.⁷³

⁶⁸ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/133.

⁶⁹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/112.

⁷⁰ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/120.

⁷¹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/99.

⁷² İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/112-113.

⁷³ Sarıçam, "İbrâhim b. Mehdî", 321.

- **Abdullah b. Musa el-Hâdî**

Hakkında çok fazla bilgi sahibi olamadığımız halife Mûsa el-Hâdî'nin (öl. 170/786) oğlu Abdullah, yaşadığı dönemde iyi bir ûdî ve iyi bir mugannî olarak bilinmektedir. Kendisinin Kalem isminde siyahî bir kölesinin var olduğu ve ona ses eğitimi vermek suretiyle onun da bu alanda yetkin bir sanatkâr olmasını sağladığı İsfahânî'nin rivayetinde aktarılmaktadır.⁷⁴

- **Ebû İsa b. Reşîd (öl. 208/824)**

Halife Hârunreşîd'in oğlu ve asıl adı Ahmet olan Ebû İsa'nın ender bulunan fiziğe sahip yakışıklı bir adam olduğu rivayetlerde yer almaktadır. Tavırları ve davranışlarıyla insanları etkileyici bir yönü de bulunmaktadır. Yüz güzelliği insanlarda o kadar etki etmiştir ki Hârunreşîd Me'mun'a oğlunun yüz güzelliğinin kendisinde de olmasını arzu ettiğinden bahsetmiştir. Halife Mu'tez-Billâh: "Ebû İsa b. Reşîd'in yapmış olduğu şarkıları daha önce hiçbir yerde duymadım ve hayatımda duyduğum en güzel şarkılar ona aitti. Onun yüzü gibi güzel hiçbir yüz görmedim demiştir."⁷⁵

Ebû İsa'nın mûsikî sanatındaki yetkinliğini gösteren fazla rivayete rastlasak da önemli anlatımlardan biri, İbrahim b. el-Mehdî'nin onun hakkındaki düşünceleridir. İbnü'l-Mehdî'ye İsa hakkında insanların gınâ bakımından en üstününün kim olduğu sorulduğunda verdiği cevap: "Benim." olmuştur. Sonra kimdir diye sorulunca o da: "Ebû İsa b. Reşîd'dir." diyerek cevap vermiştir.⁷⁶ Yine Farmer, Ebû İsa'nın saraydaki mûsikî meclislerine müzisyen olarak katıldığından bahsetmiştir.⁷⁷

Domuz avcılığını çok seven biri olarak bir gün av sırasında bineğinden düşerek beyninden hasar görmüştür. Bu rahatsızlığı uzun bir süre devam etmiş ve vefatı bu sebepten 824 yılında gerçekleşmiştir.⁷⁸

- **Abdullah b. Muhammed el-Emîn**

Halife Emîn'in (öl. 198/813) oğlu olan ve oldukça zarif bir kişiliğe sahip Abdullah b. Muhammed, şair ve mûsikîye de ilgisi olan ve bu alanlarda başarılı biri olarak nakledilmektedir.⁷⁹ Cariyelerine mûsikî eğitimi verebilecek yetkinlikte bilgi sahibidir. Cariyelerinin mûsikî eğitimi almaları için de oldukça çaba sarf etmiştir. İsfahânî, onun şiirlerine de eserinde yer vermektedir.⁸⁰

- **Vâsık-Billâh (öl. 232/847)**

Mu'tasım-Billâh'ın oğlu olarak 812'de dünyaya gelmiştir. İlmî yönüyle diğer

⁷⁴ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/194.

⁷⁵ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/187.

⁷⁶ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/188. Hakkında daha fazla bilgi edinebilmek, *Kitâbü'l-Egânî*'yi tüm ciltleriyle detaylı olarak incelemekle mümkün olabilir.

⁷⁷ Farmer, *A History of Arabian Music*, 94.

⁷⁸ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/190.

⁷⁹ Bahriye Üçok, "İslâm'da Mûsikî Üzerine", *AÜİFD* 17 (Ankara 1966), 91.

⁸⁰ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/198. Şiirler için bk; 10/198-199.

Abbâsî halifelerinin öne çıkan simalarındandır. Zeki, yumuşak huylu ve vizyon sahibi bir halife olduğu söylenmektedir. Kendisinden en çok şiir rivayet edilen ve profesyonel anlamda mûsikî ile ilgilenen ilk Abbâsî halifesi olmasıyla tanınmaktadır. Siyasi serencamına değinmeyeceğimiz Vâsık, 100 civarında bestesi olan aynı zamanda da hanendeliği yönüyle diğerlerinden ayrılan bir halifedir.⁸¹ Ayrıca şarkıları ud ile çalıp söyleme konusunda da en yetkin kimselerdendi.⁸² Tertip ettiği mûsikî meclislerinin profesyonelliği ve düzeni adeta bir konservatuar izlenimi vermekteydi.⁸³ Farmer Vâsık'ın oğlu Hârûn'un da müzisyen olduğunu bildirmektedir.⁸⁴

Halife Vâsık'ın müziğe olan düşkünlüğü ve kendisinin de sesinin güzel olması sebebiyle etrafındaki hizmetkârlarını yanına davet ettiği ve onlara şarkılar söylediği nakledilmektedir. Bu meclisler en fazla keyif aldığı ortamlardı. Kendisini dinleyenler sesine hayran kalır, Vâsık'ı dinlemekten mutlu olurlardı. Kendi şarkılarına ud ile birlikte eşlik edip bestelerini icra ederdi.⁸⁵ Vâsık'ın, kederli ve hüznü olduğu zamanlarda da mûsikî ile kendini rahatlattığına dair olaylar anlatılmaktadır. Halifeye hediye edilen çok değerli bir hizmetçisinin olduğu ve ona bir hatasından dolayı kızarak onun saraydan ayrılmasını istemesiyle beraber bu üzüntüsünü yine şarkı söyleyerek giderdiği bilinmektedir.⁸⁶

Saraydaki diğer ünlü mûsikîşinaslarla mûsikî sohbetleri ve atışmaları yapmayı çok seven halife şarkılar söyleyerek onların da şarkıyla karşılık vermelerini beklerdi. Muhârık, Allûve ve Arîb'in bulunduğu bir mecliste bu atışma gerçekleşir ve bu sanatçılar halifenin çok yakın ilişkilerinin bulunduğu İshak el-Mevsilî'nin şarkılarını söylerdi. Halifenin bu durum çok hoşuna gider ve bu atışmaları zaman zaman gerçekleştirirdi.⁸⁷ İshak, Vâsık'ın meclisinde bütün muğannîlerden farklı olarak üstün bir konuma sahipti.⁸⁸

İshak el-Mevsilî, dönemin en ünlü mûsikî ustası olarak bilinmektedir. Vâsık'ın himayesinde bulunan ve çoğunlukla yüksek miktarlarda ödüllendirilen İshak, halifenin kendi bestelerini icra ederken hatasını düzeltebilecek kadar yakınında bulunuyordu.⁸⁹ Mûsikîşinaslara ihsanda bulunma hususunda babasına benzetilen halife,⁹⁰ bir gün kendisinin yanına bir ihtiyacını iletme üzere gelen İshak'tan bir mûsikî meclisi tertip etmesini istemiştir. Bu meclisleri çok özlediğini belirten halife, Muhammed b. İbrahim ile İshak'ın bulunduğu bir ortamda İshak'ın şarkı söylemesini arzu etmiştir. İshak, Vâsık'ın en sevdiği şarkıları söyleyerek mûsikî meclisini şenlendirmiştir. Bunun üzerine halife, çok be-

⁸¹ Kadir Kan, "Vâsık-Billâh", *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 15 Eylül 2020); Hitti, *Siyasî Kültürel İslâm Tarihi*, 2/654.

⁸² İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/293.

⁸³ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/276.

⁸⁴ Farmer, *A History of Arabian Music*, 97.

⁸⁵ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/276.

⁸⁶ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/287.

⁸⁷ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/300.

⁸⁸ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/283.

⁸⁹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/299.

⁹⁰ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/299.

ğendiği bir eser için İshak'a 100.000 dirhem ihsanda bulunmuştur. İshak o dönemde bir mugannîye böyle bir miktar ödül verildiğini hiç görmediği için çok şaşırarak: "Ya Emîra'l-Mü'minîn! Sen, benim senin için yetiştirdiğim ve benden aldığı cariye Şecâ'ya bile bu kadar ücret ödemedin!" diye cevap vermiştir. Vâsık bunun üzerine o cariyenin getirilmesini emrederek o cariyeye için İshak'a 100.000 dirhem daha ödemiştir. İshak bunun üzerine büyük bir şaşkınlıkla huzurdan ayrılmıştır.⁹¹ Ayrıca İshak b. İbrahim'in öğrencisi Muhârik da Vâsık'tan değer gören mugannîler arasındaydı. Muhârik da Vâsık'a daha önce duymadığı şarkıları söyleyerek onu memnun etmiştir.⁹²

Halife Vâsık'ın, İshak el-Mevsilî ile sarayda olan yakın dostluğundan söz etmiştik. Öyle ki Vâsık, sanatını İshak'a sunmak istediğinde başkasının bestelediği bir şarkı gibi ona sunarak okutur, İshak beğenirse kendi bestesi olduğunu ifade ederdi. Ayrıca halifenin kendi şiirlerinden beste yapıp icra ettiği örnekleri de yine *el-Egânî'de* bulabilmek mümkündür.⁹³

İsfahânî, Vâsık'ın kayıp şarkılarını bulduğuna dair de rivayetler aktarır. "Karanlık çöktüğünde..." diye başlayan Vâsık'ın meşhur bir şarkısının var olduğunu bildiğini fakat hiçbir şarkı kitabında bunu bulamadığını söylemektedir. Nisbesi Kurayd olarak bilinen Muhammed b. İbrahim'in bunu kendisine şarkı olarak icra ettiğini de eklemektedir.⁹⁴ Vâsık, 847 yılında Sâmerâ'da vefat etmiştir.⁹⁵

- **Ebû İsa b. Mütevekkil**

Halife Mütevekkil'in oğlu olan Ebû İsa'nın asıl adı Abdullah'tır. Aktarılan rivayetlere göre 300'den daha fazla mûsikî eserini ezbere bilmekteydi ve aynı zamanda iyi bir bestekârdı. Zaman zaman mûsikî meclisleri düzenler ve hanım şarkıcıların müsabakalarını izlemekten keyif alırdı. Dönemin iki şarkıcısı Arîb ve Şâriye ile onların cariyelerini bu şekilde yarıştırmış ve üstün gelenleri ödüllendirmişti.⁹⁶ Abdullah İbnü'l-Mu'tez'in, Ebû İsa b. Mütevekkil ile alakalı şu ifadeleri kullandığı nakledilmektedir: "Ben [onun bildiği] bu 360 besteyi bir yıl süreyle öğrenmeyi tamamladığımda bu sanatı bıraktım." İsfahânî, onun beste yaptığı birkaç şiire de eserinde yer vermektedir.⁹⁷

- **Muntasır-Billâh (öl. 248/862)**

Mütevekkil-Alellah (öl.247/861) ve Rum asıllı cariyesi Hubsîyye'den 838 yılında Sâmerâ'da dünyaya gelen Muntasır, 6 ay kadar kısa süren halifeliliği süresince siyasi birçok olay yaşamıştır.⁹⁸ İsfahânî, kendisi hakkında çok az bilgi vererek Muntasır'ın kendi şiirlerini ya da kendi şiirleri dışındakileri besteleyen

⁹¹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/279.

⁹² İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/289-290. Muhârik'in halifeye okuduğu şarkılar, usulleriyle beraber *el-Egânî'de* aynı bölümde yer almaktadır.

⁹³ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/280-282.

⁹⁴ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/293.

⁹⁵ Kan, "Vâsık-Billâh", 549.

⁹⁶ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 14/211-213.

⁹⁷ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/201-202.

⁹⁸ Abdülkerim Özyayın, "Muntasır-Billâh", *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 15 Eylül 2020).

halifelerden biri olduğunu söylemektedir.⁹⁹ Yine Sâmerâ'da hastalanarak¹⁰⁰ vefat etmiş ve Kubbetü's-Suleybiyye'de medfun bulunmaktadır. Kabrinin yeri bilinen ilk halife olduğu rivayetleri mevcuttur.¹⁰¹

- **Mu'tez-Billâh (öl. 255/869)**

Abbâsî halifeliliği 3 yıl süren Mu'tez-Billâh, 847 yılında halife Mütevekkil ve Kabîha isimli cariyenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Halifelikteki 3 yılın sonunda azledilerek ve eziyetlere maruz kalarak hapse atılan Mu'tez, 869 yılında hapisteki altıncı günün sonunda vefat ederek Müntasır'ın kabrinin yanına Kubbetü's-Suleybiyye'ye defnedilmiştir.¹⁰²

Sarayda boş zamanlarında mûsikî meclisleri düzenleme geleneğini sürdüren Mu'tez, yanında da üstün meziyetli ünlü mûsikîşinasları barındıran, mûsikî hâmîsi bir halife olarak rivayetlerde yer almıştır. Bu meclislerde kendisi de şarkılar söyleyerek onlara eşlik etmiştir.¹⁰³ Hamdûn b. İsmail ve Yûnûs b. Buğâ, Mu'tez'in sarayda yanında himaye ettiği en gözde şarkıcılarındandı. Mu'tez de sıklıkla etrafına musikişinasları toplayarak onlara içki sunmuş ve onların söylediği şarkılar karşısında çok beğendiklerine babası Vâsık gibi ciddi miktarlarda ödemeler yapmıştır.¹⁰⁴

Kendisinin bestekârlık yönü de bulunmaktadır. Adıyy b. Rıkâ' denilen bir şairin kasidesinden sözlerini aldığı ve Hafif remel usulünde bestelediği bir şarkı da nakledilmektedir.¹⁰⁵ Mu'tez'in çok sayıda bestesine *el-Egânî*'de yer verilmiştir.¹⁰⁶

Düzenlediği bir mûsikî meclisinde, yanındaki şarkıcıların kendisine bir şarkı söylemesini emretmiş ancak kimse söylemeyince Süleyman b. Kessâs'a dönerek: "Bana tanbur eşliğinde bir şarkı söyle. Çünkü tanburun sesi hafiftir ve hoştur."¹⁰⁷ diyerek tanburla yapılan mûsikîye olan hoşnutluğundan da söz etmiş olmaktadır.

Mu'tez, *el-Egânî* anlatımlarında mûsikî yönünün dışında avcılık yapan, nüktedan ve halktan biriyle dahi saatler boyu sohbet ederek onlara ikramlarda bulunan bir halife olarak yer almaktadır.¹⁰⁸ Oğlu İbnü'l-Mu'tez'in dil ve sanat becerisine katkı sağlayacak derecede de şairlik yeteneği bulunmaktadır.¹⁰⁹

⁹⁹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/301.

¹⁰⁰ Halife Mütevekkil'in sarayda gizlice öldürülmesiyle beraber altı ay sonra Müntasır'ın ölümüne de şüpheyle bakılmaktadır. Ali Aktan, "Mu'tez-Billâh", *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 15 Eylül 2020).

¹⁰¹ Özyıldın, "Müntasır-Billâh", 25.

¹⁰² Aktan, "Mu'tez-Billâh", 390-391.

¹⁰³ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/318-319.

¹⁰⁴ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/319-320.

¹⁰⁵ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/305.

¹⁰⁶ Beste örnekleri için bk; İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/318-323.

¹⁰⁷ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/319.

¹⁰⁸ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/321.

¹⁰⁹ İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mu'tez", *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 17 Eylül 2020).

- **İbnü'l-Mu'tez (öl. 296/908)**

Mu'tez-Billâh'ın oğlu olan Abdullah İbnü'l-Mu'tez, Sâmerâ şehrinde 861 yılında doğmuştur. Babanesi Kabîha tarafından büyütülmüş ve çeşitli ilimlerde eğitim aldırılmıştır. Bir gün bir gece süren hilafeti dolayısıyla kendisi darb-ı mesellere konu olmuş, çoğu zaman Abbâsî halifeleri listesine de alınmamıştır. Hilafetinin bu denli kısa sürmesine sebep olan siyasi olayların akabinde İbnü'l-Mu'tez, mücevher tâciri İbnü'l-Cessâs'ın yanında saklanmış ancak yakalanarak beş gün ağır ağır işkenceler gören halife, 908 yılında vefat etmiştir.¹¹⁰

Şiirlerinde diğer ilim dallarında kullanılan jargona rastlanmakla beraber mûsikî terimlerini bulmak da mümkün olabilmektedir. Dîvânından tespit edilen bazı terimler şöyledir: ney, ud, mizher, mizmâr, veter, dülâb, naûra, def, destbend, sunûc, semâ', tasfik, lehv ü tarab.¹¹¹ Aynı zamanda İbnü'l-Mu'tez yazdığı kasidelerle de ünlü bir şairdir. Kasidelerin başlangıç kısmında bulunan gazeller ile cariyeleri ve muganniyeleri eğlendirdiği rivayetleri bulunmaktadır.¹¹²

Şairlik yönü oldukça ön planda olan İbnü'l-Mu'tez, mûsikî sanatında da üstün bir konumdaydı. Nağmeler ve onların sebepleri (illetleri), konusunda görüşleri olduğu gibi diğer nazarî meselelerle ilgili de yazışmaları olmuştur. Ubeydullah b. Ubeydullah b. Tahir ve Benî Hamdûn'un oğullarıyla mûsikî nazarî meseleleri üzerine mektuplaştıkları bilinmektedir. Aynı zamanda 10'a yakın bestesi de *el-Egânî*'nin İbnü'l-Mu'tez'den bahsettiği bu bölümde îkâlarıyla birlikte yer almaktadır.¹¹³

İbnü'l-Mu'tez'in mûsikî sanatı ile ilgili *Aḥbâru Şâriye el-Muganniye*¹¹⁴, *el-Câmi' fi'l-ginâ*, *Aḥbâru 'Arîb el-Muganniye*¹¹⁵ isimli eserleri kaynaklarda yer almaktadır.

- **Mu'temid-Alellâh (öl. 279/892)**

843 veya 845 yılında Sâmerâ'da doğan Mu'temid-Alellâh, Mütevekkil'in oğludur. 22 yıl boyunca hilafet görevini sürdüren Mu'temid, uzun süren siyasi çekişmeler nihayetinde oğlu Ca'fer'i veliahtlıktan azletmiştir. Onun yerine yeğeni Mu'tazid-Billâh olarak tanınan Ebü'l-Abbas'ı getirmek suretiyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu olayın yaşanmasından yaklaşık altı ay geçtikten sonra 892 yılında umulmadık bir zamanda tahminlere göre zehirlenerek vefat etmiştir.¹¹⁶

¹¹⁰ Durmuş, "İbnü'l-Mu'tez", 143-144.

¹¹¹ İbnü'l-Mu'tez, *Dîvân*, nşr. M. Bedî' Şerîf (Kahire: y.y.,1977-78), 2/214, 234, 255, 277, 287.

¹¹² İbnü'l-Mu'tez, *Dîvân* 1/314; İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/274-285.

¹¹³ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/282.

¹¹⁴ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 16/4; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Beşâ'ir*, nşr. İbrâhim el-Kilânî (Dimaşk: Mektebetü'l-atlasî, ts.),2/614.

¹¹⁵ Durmuş, "İbnü'l-Mu'tez", 147. Bu maddede, verilen bibliyografya bölümünde yararlanılan kaynaklar kısmında *Kitâbü'l-Egânî* isimli eserin baskısına yer verilmemesinden dolayı eser isimlerinin kaynaktan bulunduğu yer tespit edilememiştir. Maddede verilen cilt numaralarından hareketle makalemizde kullandığımız baskıdan yola çıkarak, bilgileri ciltlerine ve konularına uygun olarak kontrol ettiğimizde kitapların isimlerine ulaşamadığımızı ancak eserlere atfı yapılan ifadelerle rastladığımızı belirtmeliyiz.

¹¹⁶ Ali Aktan, "Mu'temid-Alellâh", *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 17 Eylül 2020).

Kaynakların birçoğu tarandığında, halife Mu'temid'in mûsikî yönünü gösteren rivayete rastlanmadığı görülmektedir. Ancak *el-Egânî*'de, Muhammed b. Yahya Es-Sûlî'den nakledilen bilgiye göre halife Mu'temid'in, Ferazdak'a ait bir şiiri Hafîf sakîl usulünde bestelediği rivayeti bulunmaktadır. Şarkıcı Arîb'in bir şarkısında da Mu'temid'in bestesinde bulunan aynı iki beyit geçmektedir. Aynı zamanda halk da bu şarkının Arîb'e ait olduğu konusunda meşhur bir bilgiye sahip olduğundan dolayı bu bilgiye şüpheyle bakmak gerektiğini düşünmekteyiz.¹¹⁷

- **Mu'tazîd-Billâh (öl. 289/902)**

Sâmerrâ'da Abbâsî hanedanının önemli isimlerinden Muvaffak-Billâh ve Rum asıllı bir cariyeden 857 ve ya 858 yılında doğan Mu'tazîd-Billâh, yaklaşık 10 yıl halifelik görevinde bulunmuştur. Sert mizaçlı oluşu, tutumlu bir yapıya sahip olması ve cesurane bir atılganlığı olmasından dolayı Abbâsî hâkimiyetini yeniden sağlayan Mu'tazîd için, devletin kurucusu olan Seffâh'ın adı verilmiştir ve kendisi "İkinci Seffâh" lakabıyla tanınmıştır. Çeşitli siyasi olayların ardından hastalanarak 902 yılında Bağdat'ta hayatını kaybetmiştir.¹¹⁸

Mu'tazîd hakkında Ahmed b. Ebî'l-Alâ isimli kişiden nakledilen rivayette, halifenin Velîd isimli bir şairin şiirlerinden oluşan iki şarkı bestelediğini ifade ettiğini görmekteyiz. Bu rivayette bahse konu olan bu iki şarkıya da *el-Egânî*'de yer verilmiştir.¹¹⁹

Aynı zamanda dönemin önemli bestekâr ve ses sanatçılarından olan İbn Süreyc, İshak el-Mevsîlî, Yahya el-Mekkî ve Ahmed b. Musa el-Müneccim'in ünlü şair Ömer b. Rebî'a'nın uzunca bir şiirini, çeşitli usullerde bestelediğini ve bu şiire Mu'tazîd'in da bir beste yaptığını İsfahânî'de görmekteyiz.¹²⁰

4) Hânedan Üyesi Mûsikîşinaslar Tarafından Bestelenen Eser Örnekleri

Bu bölümde, özellikle ilk dönem Abbâsî hanedan üyelerinden mûsikîşinas ve bestekâr olduğunu tespit edebildiğimiz tarihî şahısların İsfahânî'nin *Kitâbü'l-Egânî* isimli eserinde yer verilen bestelerine ait birer örnek aktarmaya çalışacağız. Her bir beytin îkâına değinileceği gibi, beyitlerin çevirisine de bu bölümde yer verilecektir.

Uleyye bt. Mehdi tarafından Sakîlü's-sânî¹²¹ usulünde bestelenen bu şiirin sahibi bilinmemektedir.

طالت على ليالى الصوم واتصلت ... حتى لقد خلتها زادت على الابد

شوقا إلى مجلس يزني بصاحبو ... أعينه بجلال الواحد الضمد

¹¹⁷ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/323.

¹¹⁸ Ali Aktan, "Mu'tazîd-Billâh", *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 17 Eylül 2020).

¹¹⁹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 7/93.

¹²⁰ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/323. Sonraki başlıkta bu besteye yer verilmiştir.

¹²¹ *El-Egânî*'de, isimleri geçen usullerin mahiyeti hakkında bilgiye rastlanılamamıştır. Dolayısıyla dönemin nazarî kaynakları ile mukayesesi yapılamamıştır.

Oruçlu gecelerim birbirine eklenerek uzadıkça uzadı

Yemin olsun neredeyse sandım ki ebede kadar uzadı

Sahibini yücelten bir meclise dâhil olmanın şevkiyle

Havale ettim onu, tek ve Samet olan Yüce Allah'a¹²²

İbrahim b. el-Mehdî, birinci beyti Hüseyin b. Dehhâk ve ikinci beyti İbnü'l-Bevvâb ed-Dâlliyye'ye nispet edilen şiirleri Hafîf sakîl usûlünde bestelemiştir.

أبيخل فرد الحسن فرد صفاته ... على وقد أفردته بهوى فرد

رأى الله عبد الله خير عباده ... فمكته والله أعلم بالعبد

Güzelliği ve vasıfları eşsiz olan, hiç cimrilik eder mi

Bana karşı? Ben ona tahsis ettiğim halde eşsiz sevgimi

Abdullah'ı en faziletli kulu olarak gördü de Allah

Mülkünü verdi ona, zira kulunu en iyi bilendir Allah¹²³

Abdullah b. Musa el-Hâdî, dönemin meşhur şairi Ömer b. Ebî Rebî'a tarafından kaleme alınan bu şiiri, Remel usûlünde bestelemiştir. İbn Süreyc, Garîz ve Mâlik tarafından aynı beyitlerin farklı besteleri de yapılmıştır.

إِنَّ أَسْمَاءَ أَرْسَلَتْ ... وَأَخُو الشُّوقِ مُرْسِلٌ

أَرْسَلَتْ تُسْتَرْزِيْنِي ... وَتُقَدِّي وَتَعْدُلُ

Şüphesiz ki Esmâ gönderdi

Sevginin kardeşi de gönderdi

Benden ziyaret etmemi isteyerek gönderdi

Fedakârlık ederek ve kınayarak gönderdi¹²⁴

Ebû İsa b. Reşîd, bu beyti kendisi kaleme almış ve bu şiirden beste yapmıştır.

رَقَدَتْ عَنْكَ سَلْوَتِي ... وَالْهَوَى لَيْسَ يَرْقُدُ

وَأَطَالَ الشُّهَادُ نَوْ ... مِي قَنَوِمِي مُشَرَّدُ

أَنْتَ بِالْحُسْنِ مِنْكَ يَا ... حَسَنَ الْوَجْهِ تَشْهَدُ

وَفُؤَادِي بِحُسْنِ وَج ... هَكَ يَشْفَى وَيُكْمَدُ

¹²² İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/183.

¹²³ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 7/149.

¹²⁴ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/196.

Uyudu senden gelen tesellim benim, Ama uyumadı [sana olan] arzum benim

Uzayıp durdu uykusuzluğum benim, Ürkütülüp kaçırılmış uykum benim

Güzelliğın ile sen kendine, Şahitlik edersin, ey gül yüzlüm benim

Gül yüzünden dolayı kalbim benim, Bedbaht olur ve kederlenip durur [derim]¹²⁵

Abdullah b. Muhammed el-Emîn, kendisinin yazdığı bu beyitle, Hafîf remel ve Hafîf sakîl usullerinde olmak üzere iki ayrı beste yapmıştır.

أَلَا يَا دَيْرَ حَنْظَلَةَ الْمُفْدَى ... نَقْدُ أَوْرَثْتَنِي تَعْبًا وَكَدًا

أُرْفُ مِنْ الْفُرَاتِ إِلَيْكَ زَقًّا ... وَأَجْعَلُ فَوْقَهُ أَلْوَرْدَ الْمُنْدَا

Dikkatini çekerim, Ey Fedai Hanzala'nın manastırı

Sen bana miras bıraktın, yorgunluk ve meşakkati

Koşa koşa gelirim sana Fırat'tan beri

Sererim senin üstüne nemlenmiş güllerini¹²⁶

Vâsık-Billâh, Mabed isimli dönemin meşhur şarkıcısı tarafından bestelenen ve şiiri Ebî Sahr el-Hüzelî'ye ait olan "Beni terk eden gecem" isimli beyti Remel usûlünde yeniden bestelemiştir.

عَجِبْتُ لِسَعْيِ الدَّهْرِ بَيْنِي وَبَيْنَهَا ... فَلَمَّا انْقَضَى مَا بَيْنَنَا، سَكَنَ الدَّهْرُ

Şaşırdım zamanın benimle o dilberin arasını [bozmak için] çabalayıp durmasına

Sakinleşti zaman, aramızdaki vuslat son bulduğunda¹²⁷

Ebû İsa b. Mütevekkil, şiiri Ebu'l-Atâhiyye'ye ait olan eserini Sakîl-i evvel usûlünde bestelemiştir.

يَضْطَرِبُ الخَوْفُ والرجاء إذا ... حَزَّكَ موسى القَضِيبُ أو فَكَّرَ

Korku ile ümit peşi sıra gelip gider zaman zaman

Musa asayı salladığı ya da düşündüğü zaman¹²⁸

Muntasır-Billâh, kendine ait olan bu şiiri Sakîli'l-evveli'l-mezmûm usûlünde bestelemiştir.

¹²⁵ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/193.

¹²⁶ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/197.

¹²⁷ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 5/185-186. Diğer beste örnekleri için bk; İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/363. Şair burada "dehr/zaman" kelimesiyle mecaz yoluyla "sevdiği ile arasını bozmaya çalışan jurnalcileri" kastetmektedir.

¹²⁸ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/202.

سُقَيْتُ كأساً كَشَفْتُ... عن ناظِرِي الخُمرا

*Bir kadeh şarap verildi bana, Açıldı başörtüler, bana bakana!*¹²⁹

Mu'tez-Billâh, şairlik vasfıyla kendi yazdığı bu beyti, Hafif sakîl es-sânî usûlünde bestelemiştir.

شبهت حمرة خده في ثوبو... بشقائق النعمان في المنام

*Benzettim onun yanağındaki allığı, elbisesi içinde, Lâlelere, kekikler içinde*¹³⁰

İbnü'l-Mu'tez, aşağıda vereceğimiz eserin birinci beytini Abdullah b. Abbas'a ait bir şiirden, ikinci beytini kendine ait bir şiirden alarak bestelemiştir. Abdullah b. Abbas'a ait olan bölümü, Hezec usûlünde bestelemiştir. Kendine ait olan ikinci beyti ise, Hafif remel usûlünde bestelemiştir. Aynı eser içerisinde usûl değişikliği olduğunu tahmin ettiğimiz bu eser, dönemi için önemli bir örnektir. Aynı zamanda bu eserin İbnü'l-Mu'tez tarafından yapılan son bestelerden olduğu nakledilmektedir.

حبذا يوم السعائين وما... نلت فيو من سرور لو يدوم

*Se'ânî*¹³¹ bayramının günü, ne güzel durur!

Keşke devam etse, o gün nail olduğum sürur!

زارني مولاي فيو ساعة... ليتو والله ما عشت يقيم

Efendim ziyaret etti beni, bir lahza orada

*Vallahi ben yaşadığım müddetçe keşke kalsa o, burada!*¹³²

Mu'temid-Alellah hakkında mûsikî yönünden bahsederken değindiğimiz üzere vereceğimiz bu bestesinin kendine ait olduğu şüphelidir. Ancak İsfahânî ona ait olduğunu Muhammed b. Yahya Es-Sûlî'den duyduğu şekliyle nakletmektedir ancak kendisi de temkinli olunması gerektiğini belirterek gerekçesini açıklamıştır.

ليس الشَّفِيعُ الذي يَأْتِيكَ مُؤْتَرّاً... مثل الشَّفِيعِ الذي يَأْتِيكَ عَرِيَانَا

Sana izar giymiş olarak gelen aracı olmaz tabii ki

*Sana çıplak olarak gelen aracı gibi*¹³³

¹²⁹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/301. Aynı bölümde kendine ait şiirden bir başka bestesine de yer verilmiştir.

¹³⁰ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/319.

¹³¹ Sebâsib veya Se'ânî'nin, Hıristiyanların Zeytin bayramı da denilen yıl içindeki ilk bayramlarıdır.

¹³² İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/278-279.

¹³³ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/323. Ferazdak'ın Havle bt. Manzûr b. Zebbân hakkında söylediği şiirde yer alan bu beyit, daha sonra halk arasında "Kadının aracılığı, erkeğin aracılığından daha tesirlidir" anlamında darb-ı mesel olmuştur.

Mu'tazid-Billâh'a ait bu bestenin güftekarı ünlü şair Ömer b. Ebî Rebî'a'dır. Mu'tazid, onun uzun bir şiirinden aldığı ve aşağıda yer alan beyitlerle, Sakîl-i Sâni usûlünde bir eser bestelemiştir. Bu beyitlerden bestelenen diğer örnekleri arasında en mükemmeli olduğu da nakledilmiştir.

سَقِيْتُ أبا كَامِلٍ... من الأصفر البَابِي

إِنَّ فِي الكَأْسِ لَمَسْكَاً... أو بَكْفِي من سَقَانِي

Ebû Kâmil'e Babil şarabından içirdim hem de sarı renkten

*Kadehteki misk kokusu ya şaraptan ya da sâkinin elinden*¹³⁴

Abbâsî halifelerinden evvel ilk İslam halifelerinden **Hz. Ömer'in** aşağıdaki şiiri terennüm ettiği *el-Egânî*'de nakledilmektedir.

كَأَنَّ زَائِبَ هَا غُضُنٌ بِمَرْوَحَةٍ ، ... إِذَا تَدَلَّتْ بِوِيٍّ ، أو شَارِبٌ ثَمَلٌ

O deveye binen kimse sanki rüzgâr alan bir yerdeki dal gibidir

*Rüzgâr onu salındırdığı zaman, ya da içki içip [de yalpalayan] sarhoş gibidir*¹³⁵

Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz b. Mervân'ın, Cerîr isimli bir şairden alarak Sakîlü'l-evvel usûlünde bestelediği aşağıdaki eserden de yine *El-Egânî*'de bahsedilmektedir. Aynı zamanda bu bestenin bulunduğu bölümde, Ömer b. Abdülaziz'e ait 5 eserden daha söz edilmekte ve güftelerine yer verilmektedir.

لَمَا صَاحِبِي نَزَرَ سَعَادَا ... لَوْ شِئْتُ فَرَاقَهَا وَذُرَا البِعَادَا

لَعَمْرِكَ إِنَّ نَفْعَ سَعَادَا عَنِّي ... لِمَصْرُوفٍ وَنَفْعِي عَنِ سَعَادَا

إِلَى الفَارُوقِ يَنْتَسِبُ ابْنُ لَيْلَى ... وَمِروَانَ الَّذِي رَفَعَ العِمَادَا

Gelin ey iki arkadaşım, ziyaret edelim Suad'ı

Ayrılığı karışık gelse de, hızlıca ziyaret etse kulları

Senin ömrüne yemin olsun ki Suad'ın faydası benden

Çevirdi yönünü, benim faydam da Suad'ın semtinden

Dayanır Leyla'nın oğlunun soyu [Ömer] Faruk'a

*Bir de sütunları yükselten Mervan'a*¹³⁶

¹³⁴ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 7/93. Bu bölümde Mu'tazid'a ait olan iki şarkı örneğine daha yer verilmektedir.

¹³⁵ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 10/251.

¹³⁶ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 9/253. Diğer şarkılar için bk; 9/251-253.

Sonuç

Ebu'l-Ferec el-İsfahânî tarafından kaleme alınan *Kitâbü'l-Egânî* isimli eser-
de geçen, 9. yüzyıl Abbâsî Dönemi hanedan üyelerinin mûsikî sanatına olan
düşkünlükleri ve sanatkârlıkları ile ilgili rivayetlerin ele alındığı bu çalışmada
aşağıdaki durumlar bir tespit olarak zikredilebilir:

a) İbrahim b. el-Mehdî, Vâsık ve İbnü'l-Mu'tez tarafından gerçekleştirilen
üst düzey mûsikî faaliyetleri dönemin mûsikî gelişiminde çok önemli bir rol oy-
namıştır. İbrahim b. el-Mehdî'nin dönemin önemli mûsikî üstatlarıyla yaptığı
mûsikî sohbetleri, eserin melodik kurgusunun anlatıldığını tahmin ettiğimiz
mektuplaşmaları ve rivayetlerde geçen güfte mecmûası bu durumu kanıtlayan
örneklerdendir. İbnü'l-Mehdî aynı zamanda çevresindeki mûsikîşinasların bil-
mediği ritimleri onlara öğretebilen bir vasfa da sahipti. Vâsık'ın konservatuvar
düzeyinde verdiği eğitimler yine mûsikînin ne derece ilmî hüviyet kazandığını
bize göstermektedir. Halifelerin mûsikîye vukûfiyetlerinin, dönemin önemli sa-
natçılarının nazârî bilgisine eş değer oluşu ve bu sanatçılar dışında bir çizgide
yeni bir ekol oluşturması yine bu alandaki gelişmeler için misal teşkil etmekte-
dir. 200 kişilik bir orkestra, enstrümanlar üzerinden nazârî anlatımlar ve eğitim-
li ediplerden olan hanedan mensupları tarafından yazılan güfteler üzerinden
yapılabilen sosyolojik-psikolojik tahliller dönemin mûsikî nazariyesine dair fikir
verirken günümüze de ışık tutmuş ve ilim adamları dışında bir mecradan bu
sanata katkı sağlanmasına vesile olmuştur.

b) Uleyye bt. Mehdî ile birlikte, İslam'ın ilk yıllarından 9. yüzyıla kadar,
mûsikîşinaslar hariç tutulduğunda, halife sülalesinden bir kadın sanatçıdan ilk
kez söz edilmiş olunmaktadır. Uleyye aynı zamanda iyi bir mûsikî eğitmeni ve
aynı zamanda bestekâr olma vasıflarıyla dikkat çeken bir isim olarak karşımıza
çıkmiştir.

c) Sanatçı hanedan üyelerine baktığımızda bazısı, sanatı siyasetin önüne
geçirecek derecede hayatında önemli addetmiştir. İbnü'l-Mu'tez bunun en
önemli misali olarak ön plana çıkmaktadır.

d) Abbâsî dönemi kaynaklarında adına neredeyse hiç rastladığımız halife
ve halife evlatlarına bu çalışmada temas etmiş olmaktadır. Sanatında ihtilaf bu-
lunsa da ismi zikredilen halife Mu'temid-Alellâh ve yine adına rastlamadığımız
halife evladından Abdullah b. Musa el-Hâdî, Abdullah b. Muhammed el-Emîn ve
Ebû İsa b. Mütevekkil bu durumun örnekleri arasındadır.

e) Nazârî çalışmaların artması ve mûsikî sanatının en çok geliştirildiği
dönem olmasının bir diğer âmil olarak, halifelerin mûsikîşinaslara verdiği des-
teği ve teşvikâr tavırları zikretmek mümkündür. Mûsikî erbabına maaş bağ-
lanması, bestelerine ve eserlerine hatırı sayılır miktarlarda ödüller verilmesi ve
eğitimlerine destek sağlanması bu sanat dalını geliştirici bir etken olmuştur.
Halifelerin ve hanedan üyelerinin zaman zaman eğitici konumunda olması ve
sanatkâr olarak örneklik teşkil etmesi de mûsikînin uygulanması bakımından

özendirici olup bu sanata olan ilginin artmasını temin etmiştir. Bu durum, halk nezdinde de sanatın korunması ve sürdürülmesi konusunda makuliyet kazandırmıştır.

f) Halifelerin çok sayıda mûsikîşinasla birlikte zaman geçirmeleri, meclisler tertip etmeleri ve onlarla mektuplaşmaları, bir süre sonra yakın arkadaşlıklara dönüştürülmüştür. Vâsık ve İshak el-Mevsîlî oldukça yakın diyaloglara sahip iki arkadaş olmuşlardır. Bu durum, sanatın hiyerarşisinin olmadığına ve dönemin hanedan üyelerinin liyakat ve ehliyeti siyasi üstünlüğe tercih ettiklerine de örnek teşkil etmektedir.

g) İsfahânî'nin, İslâm'ın ilk halifelerinden Hz. Ömer'in şarkılar terennüm etmesine değinmesi ve Emevî hükümdarlarından Ömer b. Abdülaziz'in mûsikî sanatından uzak anlatımlarına karşın, eserlerine yer vermek suretiyle bestekârlıktan bahsetmesi, mûsikî konusunda muhafazakârlık iddialarıyla aktarılanlara, sosyolojik ve siyasi arka plan dâhilinde bir çıkış yolu sağlayabilir. Aksi halde fitrî olan mûsikî kabiliyetinin meşru olan her ortamda ortaya çıkabilirdiği bu örneklerle de anlaşılabilir olmaktadır.

h) Hanedan üyesi mûsikîşinasların, nazarî anlamda ehil olan sanatçılara şarkılarını paylaşan mektuplaşmaları, 9. yüzyılda bir mûsikî yazım metodu geliştirilmiş olabileceğine dair bir tahminde bulunmamıza imkân tanımaktadır. Mektuplara ulaşılması halinde kesinleşebilecek olan bu yorum kanıtı muhtaçtır.

i) *Kitâbü'l-Egânî* isimli bu önemli çalışma, erken dönemlerde neşredilen ve kendi türünde yazılan eserler arasında bizlere önemli rivayetler aktarması bakımından, tercüme edilmesi halinde veya daha detaylı incelemeler sonucunda çok daha karanlık dönemlere ve meselelere de ışık tutacaktır.

Kaynaklar

- » Aktan, Ali. "Mu'temid-Alellâh". *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Erişim 17 Eylül 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutemid-alellah-ahmed-b-cafer>
- » Aktan, Ali. "Mu'tez-Billâh". *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Erişim 15 Eylül 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutez-billah>
- » Aktan, Ali. "Mu'tazid-Billâh". *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Erişim 17 Eylül 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutazid-billah>
- » Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslam Tarihi (4) Abbasiler Dönemi*. İstanbul: Ensar Vakfı Yayınları, 2011.
- » Aycan, İrfan. *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- » Aykaç, Mehmet vd. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -6- Abbasiler (II)*. ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci. 13-351. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- » Benlioğlu, Selman. *İlk Dönem Abbâsî Sarayında Mûsikî*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- » Bozkurt, Nahide. "Abbâsiler". *İslâm Tarihi*. ed. Eyüp Baş. 547-525. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- » Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *Kitâbü't-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*. thk. Ahmed Zeki Paşa. Kahire: y.y, 1914.
- » Çakır, Ahmet. *Alişah b. Hacı Bûke (? - 1500)' nin Mukaddimetü'l - Usûl Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- » Çetin, Nihad M. "Ahbar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Eylül 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahbar-tarih>

- » Durmuş, İsmail. "İbnü'l-Mu'tez". *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Erişim 17 Eylül 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-mutez>
- » el-Fârûkî, Luis Lamie. *İslâm'a Göre Müzik ve Müzisyenler*. trc. Taha Yardım. İstanbul: Akabe Yayınları, 1985.
- » el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec. *Kitâbü'l-Eġânî*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 24 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-Âmme, 1992.
- » eş-Şeyh Musa, Muhammed Hayr. "Müellifatu Ebi'l-Ferec el-İsfahânî ve Âsârühû", *et-Turâsü'l-Arabî* 8/7. 173-193. 1982.
- » et-Tevhîdî, Ebû Hayyân. *el-Beşâ'ir*. nşr. İbrâhim el-Kîlânî. 2 Cilt. Dimaşk: Mektebetü'l-Atlası, ts.
- » ez-Zehabî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyerü A'lâmü'n-nübelâ'*. nşr. Şuayb Arnaut. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- » Farmer, Henry George. *A History of Arabian Music: to the XIIIth century*. Londra: Luzac & Co., 1929.
- » Güzel, Ahmet. "Erken Dönem Abbâsî Toplumunda Müsikiğin Oluşum ve Gelişim Süreci". *İslam ve Sanat Tartışmalı İlmî Toplantı*. (İstanbul: y.y., 2015), 607-630. http://isamveri.org/pdf/drg/D00001/1966_C14/1966_C14_UCOKB.pdf
- » Hasan, İbrahim Hasan. *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, I-IV*. trc. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş. İstanbul: Kayihan Yayınları, 1985.
- » Hitti, Philip K. *Siyasî Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. 4 Cilt. İstanbul: İFAV, 1980.
- » İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. 2 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.
- » İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-ayân*. nşr. İhsan Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1972.
- » İbnü'l-Kiftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid. *İnbâhü'r-ruvât*. nşr. Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1986.
- » İbnü'l-Mu'tez. *Dîvân*. nşr. M. Bedî Şerîf. 2 Cilt. Kahire: y.y., 1977-78.
- » İbnü'n-Nedîm. *el-Fihrist fi ahbâr'il-'ulemâ' il-muşannifin mine'l-ku'demâ' ve'l-muḥdesîn ve esmâ' i kütübihim*. nşr. Mustafa eş-Şüveymî. Tunus: y.y., 1405/1985.
- » İbnü't-Tiktaka, Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ. *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultaniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru Sâdir, ty.
- » Kan, Kadir. *Abbasilerin Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- » Kan, Kadir. "Vâsik-Billâh". *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Erişim 15 Eylül 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vasik-billah>
- » Kılıç, Hulusi. "Ebü'l-Ferec el-İsfahânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 15 Eylül 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-ferec-el-ısfahani>
- » Nallino, M. "Abu'l-Farâdj al-İsbahânî". *Encyclopaedia of Islam*. 1/118. Leiden: Brill, 1986.
- » Niane, Ballé. *Le Muğanni Dans La Litterature Arabedoux et du x. siecles: Kitab el-Eġani Comme Exemple (Kitab el-Eġani Örneği)*. Strasbourg: Strasbourg Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- » Öncel, Mehmet. *Hasan b. Ahmed b. Ali el-Kâtib'in Kemâlü Edebi'l-Ġinâ Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- » Özeydin, Abdülkerim. "Müntasır-Billâh", *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Erişim 15 Eylül 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muntasir-billah>
- » Sarıçam, İbrâhîm – Erşahin, Seyfettin. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- » Sarıçam, İbrahim. "İbrâhîm b. Mehdî". *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Erişim 15 Eylül 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-b-mehdi>
- » Sula, Murat. "Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin el-Eġani Adlı Kitabının Kaynakları". *Ekev Akademi Dergisi*, 11/31 (Bahar 2007). 161-170. http://isamveri.org/pdf/drg/D01777/2007_31/2007_31_SULAM.pdf
- » Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekir (ö. 911/1505). *Târîhu'l-Hulefâ*. nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Kahire: Ötüken Neşriyat, 1969.
- » Turabî A. Hakkı. "İshak el-Mevsilî". *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Erişim 16 Eylül 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ishak-el-mevsili>
- » Turabî, A. Hakkı. "İslam Ülkelerinde İlk Nazarî Müsiki Çalışmaları". *Makamlarla Türk Din Müsikişisi*. ed. Ubeydullah Sezikli. 18-45. İstanbul: Mavi Ofset, 2012.
- » Üçok, Bahriye. "İslâm'da Müsiki Üzerine". *AÜİFD* 17 (Ankara 1966). 83-93.

- http://isamveri.org/pdfdrq/D00001/1966_C14/1966_c14_UCOKB.pdf
- » Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16.Eylül 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbasiler#1>
  - » Zehrânî, Dayfullah Yahyâ. *en-Nefekât ve İdâratühâ fi'd-Devleti'l-'Abbâsiyye*. Mekke: Mektebetü't-tâlibi'l-câmi'î, 1986.
  - » Zeydan, Corci. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. çev. Zeki Meğâmiz. 5 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1971.
- Zolondek, Leon. "An Approach to the Problem of the Sources of the Kitâb al-Ağâni". *Journal of Near Eastern Studies* 19/3 (Temmuz 1960), 217-234. <https://www.jstor.org/stable/543778>